

Per Seesko er ph.d. i historie fra Syddansk Universitet i Odense og museumsinspektør ved Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Keywords: byhistorie; centralitet; adelshistorie; bryllupper; begravelser

„... MED ADELIG PROCES...“ – Odense som centralt orienteringspunkt belyst gennem adelige bryllupper og begravelser ca. 1560-1670

I denne artikel undersøges Odenses historiske betydning som centralt orienteringspunkt på Fyn gennem en fokus på den fynske adels bryllupper og begravelser i byen i perioden ca. 1560-1670. Der lægges særligt vægt på, hvordan den betydning en udefrakommende gruppe, som den fynske adel, tillagde et centralt orienteringspunkt som Odense, kunne afspejles i dens tilstedeværelse i byens offentlige rum.

Odenses centrale byrum gennemgår i disse år en hastig forandring, der med byggeri, nye kulturelle tiltag, lukning af vigtige færdselsårer og planer for nye trafikale løsninger både ændrer byens fysiske udseende og sætter selve byens identitet til debat. En effekt af de planlagte og påbegyndte forandringer har været en interesse for, hvad der har kendetegnet byens centrale offentlige rum i et historisk perspektiv, og for udviklinger i forholdet mellem byen og dens opland over tid.¹ Retter man blikket mod den tidligt moderne periode, omtales byen i historisk-topografiske beskrivelser og i rejseberetninger fra 1500- og 1600-tallet

1 Nørregaard Frandsen og Toftgård 2013; Schjerning 2014.

gerne som „Fyns hovedstad“.² Byen fungerede i flere henseender som et centralt orienteringspunkt for såvel dens umiddelbare opland som for det øvrige Fyn. I institutionel henseende var byen sæde for både lens- og stiftsadministration med hospital, domkirke, katedralskole og fra 1621 også gymnasium. I retslig henseende var byen sæde for Fyns landsting, og også i handelsmæssig henseende havde byen som andre købstæder sit opland. Det var funktioner, som selvsagt kunne trække meget forskelligartede grupper af udefrakommende til byen.

En vigtig del af fortællingen om Odense som centralt orienteringspunkt i tiden frem mod enevældens indførelse handler imidlertid om den tiltrækning, byen udøvede på den fynske adel. Med fokus på den betydning, den fynske adel i 1500- og 1600-tallet tillagde øens „hovedstad“, er det denne artikels ærinde at belyse, hvordan en by som Odenses betydning som centralt orienteringspunkt også kan iagttages gennem udefrakommende aktørers tilstedeværelse i byens offentlige rum.

I de seneste årtier har en del interesse blandt historikere med fokus på det, der ofte benævnes det før- eller tidligt moderne samfund, samlet sig om, hvordan specifikke steder og rum – snarere end blot at udgøre de på forhånd definerede rammer om historiske begivenheder – kunne tillægges en særlig betydning af bestemte grupper eller aktører, samt om hvordan f.eks. byens rum således kunne medvirke til at definere, og selv defineres gennem, sådanne aktørers adfærd og tilstedeværelse i rummet. En tilstedeværelse, der kunne manifesteres i såvel ændringer af det fysiske byrum, gennem f.eks. bebyggelse og monumenter, som i ceremonier og ritualer og i dagligdagens tilbagevendende praksisser. Fokus har bl.a. været på det tidligt moderne samfunds offentlige rum som arenaer for social eller politisk interaktion og positionering, på deres brug i repræsentativ sammenhæng og på, hvordan forskellige aktørers adfærd til bestemte tider og i bestemte sammenhænge kunne opfattes som tilladelig, passende eller det modsatte i det offentlige rum i en bredere forstand.³ Selvom 1500- og 1600-tallets danske byer i f.eks. administrativ og juridisk sammenhæng netop var kendetegnet ved at være afgrænsede områder i forhold til det omkringliggende land, er det for forståelsen af deres offentlige rum også væsentligt at være opmærksom på udefrakommendes tilstedeværelse i byrummet.

Det gælder ikke mindst for byer som Odense og Viborg, der i „adelsvældens“ tid i flere henseender fungerede som et orienteringspunkt for adelige fra en hel landsdel. Det præg, som den adelige tilstedeværelse kunne sætte på et vigtigt landsdelscenter som Viborg gennem visuelle markører i byrummet, blev allerede

2 Berntsen 1656, s. 90f. Se også Münster 1544, 4. bog, s. 965; Zeiller 1658, s. 29; Gigas 1883, s. 16; Twaites 1905, II, s. 685f; Molbech 1846, s. 131.

3 Se f.eks. Kumin & Osborne 2013; Hallenberg & Linnarsson 2014; Runefelt & Sjöström 2014; Runefelt 2014. Eksempler på hjemlige tematiseringer af det offentlige rum i den tidligt moderne periode er f.eks. Olden-Jørgensen 1996; Schjerning 2014.

tematiseret af William Mollerup og Hugo Matthiessen i første halvdel af det 20. århundrede. Adelen egen festsal i „domhuset“ var udsmykket med malede våbenskjolde for de par, der havde fejret deres bryllup her, og domkirken fungerede med Matthiessens ord som „en storartet Mindehal over Standen“, for hvilken hele byen var som „et ridderhus“.⁴

Også i Odense satte adelen sit præg på byen gennem synlige udtryk for slægts- og standsbevidsthed, der netop lige så vel kunne have karakter af tilbagevendende begivenheder som af blivende monumenter over slægt eller individ i byens kirker eller byggeri i byens offentlige rum.

Her skal opmærksomheden især rettes imod de mange adelige bryllupper og begravelser, der fandt sted i byen i perioden ca. 1560-1670.⁵ At Odenses gader, torve og særlige orienteringspunkter, såsom byens kirker og rådhus, vedblivende opfattedes som passende rammer for bryllupper og begravelser, er med til at understrege den tiltrækning byen udøvede på den udefrakommende adel, der i forvejen var vant til at give møde og optræde som stand her i forbindelse med f.eks. de årlige landemoder.

Den fynske adels bryllupper og begravelser i Odense er i denne sammenhæng også interessante, fordi de var forbundet med en synlig tilstedeværelse i og bevægelse gennem byens rum, der af samtidige iagttagere kunne aflæses som bærende specifikt adelige kendetegn. Som Leon Jespersen har fremhævet i en vurdering af periodens adelige luksusforbrug, var netop synligheden et afgørende aspekt i den hermed forbundne regulerende lovgivning.⁶ I forbindelse med bryllupper og begravelser kunne man ikke alene vise sine standsfæller, at man var i stand til at leve op til, hvad der for standen opfattedes som passende forbrug, adfærd og udtryksformer. Her kunne bryllupper og begravelser desuden tilføjes et ekstra betydningslag, når de gennem standsspecifikke udtryksformer markerede adelens afgrænsning i forhold til den borgerstand, som begivenhederne udspillede sig for øjnene af.

Undersøgelsen tager sit udgangspunkt o. 1560, da der fra tiden omkring Christian III's død synes at være kommet skred i en udvikling henimod en stadigt længere udskydelse af adeliges begravelser, som i 1576 fik Frederik II til at sætte en øvre grænse på seks uger efter dødsfaldet. Med det længere tidsrum fulgte forbedrede muligheder for at planlægge det forløb, der ofte indebar, at liget førtes

4 Pontoppidan 1739-1741, II, s. 215ff; Mollerup 1917, 49-69, 103-135; Matthiessen 1946, s. 7-34 (for det citerede, s. 14, 21). Se også omtalen af „Adelens Viborg“ i Ringgaard Lauridsen & Munkøe 1998, s. 241-243, jf. sammesteds s. 195, 229ff, 294-297, 316-320.

5 De adelige bryllupper og begravelser i den her behandlede periode, er tidligere også behandlet af bl.a. Aage Fasmer Blomberg og Otto Andrup i *Danmark i Glæde og Fest*, Fasmer Blomberg & Andrup 1935, s. 120-192. Specifikt for Odense, se også Fasmer Blomberg 1942, s. 81f; og i den seneste byhistorie Knud J.V. Jespersen og Leon Jespersen i Ladewig Petersen m.fl. 1984, s. 95, 429; Fasmer Blomberg 1980, s. 72, 77.

6 Jespersen 2010, s. 42

til en by, som f.eks. Odense, for siden at blive ført til den kirke på landet, der skulle være den afdødes endelige hvilested.⁷ Et forløb, der ligesom bryllupperne bl.a. gav den enkelte adelige eller dennes slægtninge mulighed for at demonstrere deres bevidsthed om slægts- og standstillhørsforhold, og som samtidige iagttagere netop kunne iagttage specifikt adelige elementer i. Det er vel også i lyset af de gradvist ændrede begravelsesskikke og i lyset af de ændringer, der var indtrådt i kølvandet på reformationen, vi skal se Odensebispens Niels Jespersens vejledning med titlen „Christelig Raad og Betænkelse om Adels Jordefærd i Fyns Stift“ fra 1566, der giver et interessant indblik i en samtidig opfattelse af adelige begravelseshøjtideligheder som en kategori for sig, og som nedenfor skal behandles mere indgående.⁸

Slutpunktet er sat ved 1670, selv om den offentlige pragtudfoldelse, der fandt sted i forbindelse med eksempelvis begravelser, bestemt ikke led noget knæk med enevældens indførelse. I kølvandet på de for mange medlemmer af standen økonomisk svære år, der var gået forud, synes en fraflytning af de adelige gårde, som havde sat deres præg på Odenses centrale strøg i de forudgående århundreder, imidlertid at være sat ind i årtierne efter 1660.⁹ Med enevælden ophørte også den fynske adels årlige landemode i Odense i tiden efter jul, ligesom det marked, der havde fundet sted i samme forbindelse, blev holdt for sidste gang i 1671.¹⁰

Ved siden af biskop Niels Jespersens vejledende skrift om adelens begravelser fra 1566 rettes blikket mod dagbøger og kalenderoptegnelser vidnesbyrd om de adelige bryllupper og begravelser, der faktisk fandt sted i Odense i perioden. Eiler Brockenhuus til Nakkebølle (optegnelser fra årene 1500-1629, med hovedvægten 1585-1602) og Hagenskovlensmanden Jørgen Brahe til Hvedholm (1625-1656), der altså skrev sig til gårde på det sydlige og vestlige Fyn, ejede begge også gårde i Odense og noterede flittigt sociale begivenheder i deres slægt og omgangskreds.¹¹ Deres oftest kortfattede vidnesbyrd er bl.a. suppleret med det billede af den adelige tilstedeværelse i Odense, der tegnes i de fynske biskopper Hans Mikkelsen og Laurids Jacobsen Hindsholms dagbøger (1626-1641 og 1651-1663) og i de hidtil udgivne uddrag af den i Odense fødte og opvoksede senere Aalborg-biskop Jens Bircherods historisk-biografiske optegnelser fra årene 1658-1708.¹²

7 Kalundborgske reces af 21. nov. 1576 §9, CCD, II, s. 33-39. Et tidsrum som siden forsøgt reguleret i flere omgange, Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 281-290; Koch 1901-1903, s. 211.

8 Trykt i Rørdam 1884-1886, s. 627-640.

9 Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 362; Fasmer Blomberg 1942, s. 93. En fraflytning, der måske også skal ses i lyset af den stærkere orientering mod København.

10 Molbech 1846, s. 131. Resen nævner siden, at mange, særligt adelige, på Christian V's befaling nu kommer til Odense Matthæus' dag, den 21. sep., til det årlige marked, som det også er tilfældet i Kiel og Viborg, Resen 1984, s. 80.

11 Grundtvig 1873, s. 291-464; Vedel Simonsen 1845.

12 Mikkelsen 1991; Rørdam 1891-1893, s. 641-686, og 1905-1907, s. 703-740; Molbech 1846; Wad 1883, s. 3-9; Hjorth-Nielsen 1925-1931; Johansen 1999, s. 65-117.

Den fynske adel og Odense

Suppleret med bl.a. *Danmarks Kirkers* oplysninger om gravminder i byens kirker giver materialet et indtryk af den fynske adels synlige tilstedeværelse i Odense, når adelige gæster og ligtog bevægede sig gennem byens offentlige rum, og af, at det ikke var nogen sjældenhed, at det skete. Et par årtier inde i 1600-tallet kan vi i hvert fald slå fast, at der flere gange hvert år fandt adelige bryllupper og begravelser sted i byen (se bilag 1 og 2).

Ole Degn har fremhævet netop Odense og Viborg som eksempler på en bestemt type „landsdelscentre“ med betydelige administrative funktioner, hvor det i forbindelse med visse landstingsdage og gældsterminer var belejligt at afholde adelsmøder med samtidige markeder og „familiefester i forbindelse med bryllupper og barnedåb“. ¹³ Odenses betydning som ramme om den fynske adels begravelser og bryllupper kan da heller ikke ses løsrevet fra byens betydning som orienteringspunkt for landsdelen i politisk, juridisk, økonomisk og administrativ sammenhæng. ¹⁴ En betydning, der ikke mindst samlede sig om det såkaldte landemøde, som den fynske adel, i lighed med den jyske i Viborg, regelmæssigt lod afholde i Odense frem til enevældens indførelse. Det fandt sted i Helligtrekongerstiden i januar måned og faldt sammen med årets første landstingssession og et af byens årlige markeder. Det havde rødder i tiden før reformationen, men institutionaliseredes med den af Christian III bekræftede Fyns Vedtægt fra 1547. Det tjente bl.a. til offentliggørelse af lovgivning og vigtige politiske beslutninger, til afgørelse af terminsforretninger og ejendomshandler og til bilæggelse af interne stridigheder. At betydningen som samlingssted for landsdelens adel var med til at definere Odense som by, anes i omtalen af byen i samtidens topografiske og historiske beskrivelser, som i den ledsagende tekst til Marcus Jordans Danmarkskort fra 1585 og den københavnske boghandler Jens Lauridsen Wolfs afsnit om Odense i *Encomion regni Daniæ* fra 1654. ¹⁵ Byens historiske betydning som sæde for den fynske adels årlige møder fremhæves 1622 også i den kongelige historiograf Claus Christoffersen Lyschanders fortale til sin utrykte Danmarkshistorie, i hvilken han giver et overblik over forskellige landsdele og byers særlige kendetegn. At adelsmødernes betydning her omtales som svækket, må ses i lyset af, at han skrev netop på den tid, hvor landemødet som fremhævet af E. Ladewig

13 Degn 1987, s. 532–534.

14 De mange administrative, politiske, juridiske og økonomiske bånd, der i den her behandlede periode forbandt den fynske herregårdsadel med Odense behandles i såvel den ældre som nyere byhistorie, se f.eks. Engelstoft 1880, s. 222–230; Ladewig Petersen m. fl. 1984, s. 10, 38–50, 50–55, 95–102, 131–142, 184ff, 261, 334f, 429. Se også Ladewig Petersen 1985, s. 234–245.

15 „I denne by, som er en fortrinlig handelsplads for øen, holder øboerne og i særdeleshed adelen ved Helligtrekongerstid sammenkomst ligesom i Kiel i Holsten“, i Braun og Hogenbergs *Liber quartus Urbium Praecipuarum totius Mundi*, 1588, dansk oversættelse efter Jørgensen 1981, s. 37. Jf. Wolf 1654, s. 96.

Petersen stod foran en genopblomstring under yngre kræfter, idet man bl.a. indskærpede mødepligten og, efter i 1620erne at have forsøgt sig med den middelalderlige bispegård, i 1634 lod købe en gård beliggende overfor domkirken som fast mødested.¹⁶

Med de mange gøremål, der i øvrigt kunne trække standens medlemmer til byen, og med tilbagevendende begivenheder som landemodet er det ikke overraskende, at en del af standens toneangivende medlemmer også havde egne boliger i Odense. Vi kender ikke det samlede antal adelige byresidenser i Odense før enevældens indførelse, men kan på baggrund af Svend Larsens studier konkludere, at det i 1600-tallet ikke mindst var de såkaldte Korsgader – Nørregade, Overgade og den østlige ende af Vestergade – der var præget af adelig tilstedeværelse, ligesom der også var gårde i adeligt eje i den forbindelse af åbne rum, der strakte sig fra Klingenberg i vest, over Skt. Knuds kirkegård til Albani Torv i øst.

Landemoderne synes at have fundet sted på skiftende steder i byen, men i 1634 købte man som nævnt en egen gård umiddelbart over for domkirken. Gården, som indtil da havde været ejet af Mourids Podebusk, omtales siden også som „Adelens Gård“.¹⁷ I 1625 havde Hagenskovlensmanden Jørgen Brahe ganske vist forhandlet med Claus Brockenhuus om at købe den gamle bispegård øst for Albani Torv på standens vegne. Men da købet ikke blev til noget, kom denne gård i stedet i Jørgen Brahe og hans efterkommeres eje, indtil den i 1700-tallet, da antallet af adeligt beboede ejendomme i Odense i det hele taget var faldet, omdannedes til adeligt jomfrukloster.¹⁸ Selvom afstandene i byen ikke var store, og der aldrig var langt fra rig til fattig, skal billedet af byens centrale strøg som domineret af et rigt købmandsaristokrati således tilføjes et element af enkelte fastboende og flere udefrakommende adelige, med lejlighedsvis kortere eller længere ophold i byen, som de velhavende købmænds naboer og genboer.¹⁹

Med til billedet af en by, der i samtiden blev forbundet med et vist adeligt præg – Holger Jacobæus (1650-1701) nævner i sin liste over, hvad forskellige købstæder var berømte for, simpelthen „Knive og adel“ i forbindelse med Odense – hører imidlertid også de fast bosatte adelige. I en brevveksling mellem Jacob Bircherod og Ludvig Pontoppidan i 1683 omtales ligefrem en særlig „Odense adel“.²⁰ Her sigtes til slægter som Mule og Seblad, der i senmiddelalderen havde opnået adelsbreve. Som købmænd, rådmænd og borgmestre havde deres med-

16 Suhm 1780, s. 69; Ladewig Petersen 1985, s. 234ff, 242ff. Se også Fasmer Blomberg 1942, s. 80f.

17 Fasmer Blomberg 1942, s. 80f; Rørdam 1905-1907, s. 723f.

18 Vedel Simonsen 1845, s. 143; Larsen 1954, s. 29; Fasmer Blomberg 1942, s. 93.

19 Larsen 1954. Om byens skattemæssige inddeling i roder og de rigeste skatteborgeres bopæle, se Jessen 1976, s. 12.

20 „Særdeles haver der været nogle Familier i mange Aar i Odense, som haver været god Adel, men i forrie Tider har været (maaske af nogle Invidis, ad differentiam) kaldet Odense Adel, saasom de Muler, Rosenvinger eller Willumsønner, Søblad, Banger, Kotter etc.“, Molbech 1846, s. 220f, jf. Fasmer Blomberg 1942, s. 72. For Jacobæus, se Maar 1910, s. 173.

lemmer en mere permanent tilknytning til byen, men som vi skal se i forbindelse med deres bryllupper, kunne de have svært ved at hævde deres adelige status efter reformationen.

Hvis vi imidlertid begrænser os til den udefrakommende adel, der kunne have boliger i byen, men i forbindelse med bryllupper og begravelser kan siges at have valgt Odense til, har det på baggrund af det anvendte kildemateriale for perioden mellem 1560 og 1670 været muligt at indsamle vidnesbyrd om 88 bryllupper (Bilag 2) og 96 lejligheder, hvor adelige enten blev begravet eller holdt en bisættelse eller ligbegængelse uden begravelse i en af byens kirker (Bilag 1). Den jordejende fynske adel var præget af en vis udskiftning i løbet af perioden, hvor nogle slægter forlod øen, mens andre kom til. 1660 ejedes de 130 fynske hovedgårde af 85 enkeltpersoner repræsenterende 43 slægter, blandt hvilke Aage Fasmer Blomberg ud fra hartkorn og fordelingen af hovedgårdene har kunnet henregne 10-15 til „den fynske Højadel“. Det er slægter som Hardenberg, Gyldenstjerne, Bille og Brahe, hvis medlemmer også beklædte rigsembeder og sad i rigsrådet.²¹ Og det er slægter, hvis medlemmer også optræder hyppigt blandt dem, der fejrede bryllupper eller lod sig begrave i Odense.

Umiddelbart er det imidlertid det store antal af repræsenterede slægter, der falder i øjnene. Mindst 55 slægter valgte således at lade et medlem begrave eller at holde en ligbegængelse uden begravelse i Odense i perioden. En del af de begravede havde vel først og fremmest tilknytning til Fyn gennem ægteskab med et medlem af en af de her dominerende slægter. Hvad netop bryllupperne angår, ses da også en tydeligere dominans af færre slægter. Så mange som 64 slægter er ganske vist repræsenterede på listen over bryllupper, men for halvdelen af disse (32) gælder det, at de kun optræder en enkelt gang. Omvendt var ni slægter (Bille, Brahe, Brockenhuus, Friis (af Hesselager), Gyldenstjerne, Hardenberg, Lindenov, Rosenkrantz og Urne) part i ikke færre end 51 af de 88 bryllupper, og føjer man hertil Gøye, Høeg (Banner), Krabbe (af Østergaard), Rud, Skeel, Trolle og Vind, der alle er repræsenterede mindst fire gange, ses kun 16 slægter at være involveret i så mange som 72 af de 88 bryllupper.

Det er naturligt og et åbent spørgsmål, i hvor høj grad disse vidnesbyrd afspejler netop de miljøer, som de biskopper og adelige, hvis optegnelser her er benyttet som de primære kilder, kom i kontakt med. De ud fra denne type optegnelser indsamlede vidnesbyrd giver således ikke noget fuldt ud repræsentativt billede af, hvilke grupper inden for den fynske adel, der i særlig grad søgte Odense i forbindelse med bryllupper, eller noget sikkert indtryk af Odenses relative betydning sammenlignet med de øvrige fynske købstæder, som eksempelvis Nyborg, hvor adskillige af rigets mægtigste endnu i Christian III's tid havde egne gårde. Også her kunne adelige bryllupper og begravelser finde sted, og begge de omtalte

21 Fasmer Blomberg 1942, s. 68, 74.

biskopper rejste undertiden ud i stiftet for at medvirke ved sådanne lejligheder.²² Ser man imidlertid de mange bryllupper og begravelser i sammenhæng med den tiltrækning, Odense udøvede på standen i forbindelse med f.eks. landemoderne, er de dog med til at bekræfte indtrykket af en by, der spillede en særlig rolle for den fynske adel.

De adelige begravelser og bryllupper i Odense kan naturligvis ikke udelukkende ses som et udtryk for byens betydning i en fynsk sammenhæng. Når Gert Rantzau efter at have mistet livet i en duel, da han i 1580 var i Odense for at deltage i den store lenshyldningsceremoni, efterfølgende begravedes i byens Gråbrødre kirke, gav det hans farbror, statholderen i hertugdømmerne Henrik Rantzau, mulighed for at foranstalte en begravelse i overværelse af kongen og hertugerne samt både danske og holstenske adelsmænd.²³ Men for ganske mange fynske adelige, og i hvert fald for medlemmer af en række af de førende slægter, var det altså ikke kun den lokale offentlighed omkring slægtens hovedsæde og sognekirken på landet, men nok så meget øens „hovedstad“, der udgjorde det offentlige rum, man lod ceremonier og højtideligheder i forbindelse med bryllupper og begravelser udspille sig i. På grundlag af kirkebogsstudier har Hans H. Fussing da også kunnet hævde, at det i årtierne omkring enevældens indførelse kun var få adelige, der valgte at blive gift i egen sognekirke, ligesom han for i hvert fald højadelen også har kunnet underbygge opfattelsen af en orientering mod købstæderne i begravelsessammenhæng. Så mange som 253 af 283 bevarede trykte ligprædikener over adelige fra perioden 1601-1670 blev således holdt i købstadskirker, og her var særligt København (52), men også de store stiftsbyer blandt de foretrukne, med landemodebyerne Odense og Viborg (39 og 32) som topscorere efter hovedstaden, og med ganske langt ned til Aalborg og Lund på de efterfølgende pladser.²⁴

Den tiltrækning, byer som Odense altså udøvede på landsdelens adelige, skal selvfølgelig ikke forstås som en ligegyldighed overfor sognekirken på landet. Det var stadig her, mange adelige blev begravet, og hvor bl.a. tidens øgede interesse for forfædrene og slægtens historie kunne finde udtryk i gravkapeller – familie-mausoleer – ved slægtens hovedsæder, der samtidig kunne antyde det omliggende lands karakter af godsejerens domæne, hvad enten han havde patronatsretten til kirken eller ikke.²⁵ Men forud var altså i mange tilfælde gået en bisættelse eller

22 Se f.eks.: Mikkelsen 1991, s. 6, 13, 98f; Vedel Simonsen 1845, s. 39, 57, 145; Hjorth-Nielsen 1927, s. 226 – Bryllupper: Grundtvig 1873, s. 325, 346, 349; Vedel Simonsen 1845, s. 31, 39; Mikkelsen 1991, s. 3, 12f, 35, 190f; Rørdam 1891-1893, s. 667. Hvordan en standsmæssig begravelse under biskoppens medvirken kunne finde sted ved sognekirken på landet, erfarer vi i forbindelse med en begravelse i Svindinge kirke i 1585, hvor biskop Niels Jespersen holdt ligprædikenen, og 12 disciple fra Svendborg skole fulgte liget til kirken fra herregården Glorup, Rørdam 1878, s. 279. For de adelige gårde i Nyborg, se Porsmose 2015, s. 51.

23 DK, Odense amt, s. 747-751.

24 Aalborg 16, Lund 14, Aarhus, Randers og Køge hver 8, Fussing 1945, s. 166; for bryllupperne, s. 162f.

25 Nyborg og Bøggild Johannsen 2005, s. 253ff.

ligbegængelse i en nærliggende købstad eller netop i landsdelscentre som Odense og Viborg, før liget evt. overførtes til sognekirken på landet.

Slægts- og standsbevidsthed i byens rum

Selvom der for de fleste adelige var tale om, at man til såvel landemoder som bryllupper og begravelser rejste til byen fra gårdene på landet for siden at vende hjem igen eller rejse videre, var den fynske adel dog aldrig helt fraværende fra Odenses offentlige rum. Den synlige tilstedeværelse gjorde sig som nævnt også gældende gennem adeliges ejerskab af ejendomme på byens centrale gader og torve, og gennem monumenter over slægt og individ i bl.a. byens kirker. I et adelshistorisk perspektiv har flere undersøgelser både i dansk og nordisk sammenhæng henledt opmærksomheden på adeliges symbolske tilstedeværelse i sognekirkens rum, herunder hvordan heraldisk udsmykning på gravminder og andet inventar overfor omverdenen har kunnet fungere som en symbolsk kommunikation af fornemhed, eksklusivitet eller magt, men også af en standsbevidsthed, der i løbet af 1500- og 1600-tallet i stigende grad blev forbundet med erindringen af forfædrene – de adelige aner – og med interessen for slægtens historie, i takt med at standen som „fødselsadel“ efterhånden lukkede sig af over for tilførsel udefra.²⁶ Når afdøde på gravmålet betegnedes som „ærlig og velbyrdig“, eller når et efterhånden voksende antal anevåbener flankerede gravmælets centrale felt, fremhævedes netop fødsel, afstamning og slægt som afgørende for standstillørsforholdet.²⁷

Man behøver blot at konsultere *Danmarks Kirker* for at konstatere, at adelige våbener også fandt vej til skænket inventar og gravmæler i Odenses tre sognekirker og til domkirken Skt. Knuds, der fra 1618 fungerede som sognekirke for den menighed, som siden reformationen havde haft hjemme i Gråbrødre Kirke. Men adelig standsbevidsthed kunne naturligvis også give sig udslag i andet end anerækker og henvisning til ædel byrd. Selv om antallet af sådanne gravsten nok generelt var i tilbagegang mod slutningen af 1500-tallet, kommer gamle krigeriske idealer eksempelvis stadig til udtryk på enkelte gravsten og epitafier i Odenses kirker fra årtierne omkring 1600, hvor adelsmænd i harnisk optræder side om side med heraldikken og således også erindrere om den gamle funktion af værne-stand.²⁸

26 Agertoft 2014, s. 102–125; Samuelson 2004, s. 85–103; von Corswant–Naumburg 1999; Se også Nyborg & Bøggild Johannsen 2005, s. 241–289, særligt s. 252ff.

27 Agertoft 2014, s. 102–106; Jf. Jespersen 2001, s. 606f; Bay 2001, s. 293.

28 Således DK, Odense amt, s. 822, 870, 1153f, 1834 (afbildninger s. 219, 867, 1155, 1834). Om gravstenenes krigerbilleder som afspejling af „Riddertidens efterår“, 1536–1570, se Porsmose 2006, s. 75f.

Eiler Brockenhuus ejede en gård i byen, nemlig i Overgade, hvor også andre af hans standsfæller i 1500- og 1600-tallet havde ejendomme. Mens bygningen er forsvundet ses endnu på bygningstavlen hans eget og to hustruers våben. Indskriften nedenfor skyldes en senere ejer. Eiler Brockenhuus blev selv begravet i Aastrup kirke ved hans sydfynske gård Nakkebølle. Men da den fynske adel i 1591 var forsamlet i Odense til landemøde tyvende dag efter jul, skænkede han en ny prædikestol med indskrift og slægtsvåbener til domkirken Skt. Knuds til minde om sin afdøde moster Karen Bølle, der lå begravet nedenfor (se Danmarks Kirker, Odense amt, s. 577–580). Foto: Per Seesko

Man kunne altså på flere måder vise, at man levede op til standens idealer, og forskellige budskaber kunne gå hånd i hånd. I Odenses katedralskole fandtes endnu i 1700-tallet en række maledede tavler, der vidnede om fem adelige damers gavmildhed i årtierne lige før og efter århundredskiftet 1600. „Hvo som forbarmer sig over den arme, han ærer Gud“, kunne skolens disciple læse på en tavle fra 1613, der fortalte om Margrethe Skovgaard til Sanderumgårds gave på 100 rigsdaler. Gik man den korte vej fra skolen ind i domkirken, blev denne velgørehed yderligere sat i perspektiv på Margrethe Skovgaards pragtfulde og farvestrålende epitafium i koret, hvor en indskrift over hendes portræt og mellem hendes anevåbener mindede om, at „Salige ere de døde i Herren / Thi de hviler af deris arbeid / oc deris gierninger følge dem efter“.²⁹

29 DK, Odense Amt, s. 755–757; Hofman 1760, s. 83f.

At udvise slægts- og standsbevidsthed kunne gå hånd i hånd med udtryk for tro og med at anvise et fromt eksempel på gavmildhed. Ja, gavmildhed mod kirker, skoler og fattige var netop blandt de dyder, der fremhævedes i tidens trykte lig-prædikener over adelige.³⁰ Da Margrethe Skovgaard i 1601 havde udsøgt sig sit gravsted i kirken, lod hun da også betalingen følge af en messehagel og et grønt fløjsalterklæde.³¹

Året forinden havde hun ladet opføre en gård på Klingenberg ikke langt fra kirken og skolen og havde da opsat en portbjælke med sine mødrene og fædrene våben.³² På samme måde minder en bygningstavle over døren til den gamle bispegård stadig om, at den i en periode var Jørgen Brahe og hans hustru Anne Gyldenstiernes byresidens. Flere andre steder har bygningstavler eller lignende udsmykninger med årstal, våben og navnetræk, der for enkeltes vedkommende endnu er bevaret, vidnet om hvilken slægt og dermed hvilken stand, ejeren af de forskellige adelsgårde tilhørte.³³ På nordsiden af domkirken lod lensmanden på Odensegård, Henning Walkendorff til Glorup, desuden i årene 1633-1636 opføre et kapel, der på ydersiden var smykket med hans eget og hans to første hustruers våben.³⁴

Synlige udtryk for den adelige orientering mod Odense var således ikke kun at finde i det indre af rum som kirkerne, som odenseanere på tværs af stand og position søgte til. Man konfronteredes også med dem i de udendørs rum, gader og åbne pladser, hvor byens egne borgere såvel som folk på besøg eller gennemrejse færdedes. Ligesom udenlandske besøgende i deres optegnelser omtaler de adelige gårde i København, lagde samtidige danske iagttagere også mærke til den adelige tilstedeværelse i den fynske hovedstad. Når Arild Huitfeldt, der som rigskansler var forlenet med provstiet ved byens Vor Frue kirke, i 1603 bemærkede, at der i Odense boede bemærkelsesværdigt mange adelige, kan han selvfølgelig også have haft den ovennævnte byadel i tankerne, men også Wolf fremhævede 1654 byens mange velbyggede borgerlige og adelige gårde.³⁵

30 Bricka og Gjellerup, I, s. 14, 37, 85, 104f, 132, 141, 158, 175, 185f, 191, 220, 247, 290, 313, 320, 355, 368, 381, 389, 404, 454, 459, 473, 512, 536f, 547; II, s. 142, 181. Se også Rørdam 1884-1886, s. 631f.

31 DK, Odense Amt, s. 756.

32 Lauridsen 1874, s. 25.

33 Zalewski 2013, s. 83; Vedel Simonsen 1844, III, 1, s. 55; Larsen 1954, s. 25f, 28, 32. Rigshofmester Christoffer Walkendorff til Glorups navnetræk skal have været at se på en portbjælke - dog til gårdsiden - på den gård i Nedergade, der også indtil midten af 1600-tallet var i slægtens eje, Larsen 1954, s. 30f, 47.

34 DK, Odense Amt, s. 301, 831.

35 Huitfeldt mente, at adelens indflytning til Odense havde fundet sted i Erik af Pommerns tid, Huitfeldt 1600-1603, III, s. 564, jf. Ladewig Petersen m. fl. 1984, s. 131; Wolf 1654, s. 97. For København, se f.eks. Lyngby 2015, s. 33ff.

Det offentlige aspekt i bryllupper og begravelser

Den adelige tilstedeværelse i Odense kunne altså gennem den tydelige markering af adelens huse bemærkes af den, der på et hvilket som helst tidspunkt måtte bevæge sig gennem byens centrale strøg. Men standen satte altså også sit præg på byen gennem tilbagevendende begivenheder som bryllupper og begravelser. Bl.a. Aage Fasmer Blomberg, der i flere sammenhænge har gjort opmærksom på de mange adelige bryllupper og begravelser, som i renæssancen og endnu i årene umiddelbart efter enevældens indførelse fandt sted i byer som Odense, har også påpeget, hvordan de adelige bryllupper i de store stiftsbyer udgjorde et skuespil med fest og farver, som også menigmand kunne nyde.³⁶ Hvilke forventninger nogle odenseanere måske har haft til de adelige bryllupper, fornemmer man, når det om den nygifte og indtil da i Odense bosatte Anna Catarina Kraghs afrejse fra byen i 1662 hedder, at „Statzen var mindre, end man havde ventet“.³⁷

Såvel bryllupper som begravelseshøjtideligheder var, hvad enten den endelige jordfæstelse fandt sted i byen eller i en sognekirke på landet, begivenheder, der over flere dage kunne inddrage private huse såvel som byens gader og torve og samlingssteder som rådhuset og byens kirker gennem processioner, ceremonier og selskabelighed. Det var begivenheder, der satte deres præg på byen gennem indkvartering og besøg af fornemme gæster, og det var begivenheder, der fik byens egne indbyggere på gaden eller hen til vinduerne for at iagttage skuespillet – hvis de da ikke blev direkte inddraget, fordi de eksempelvis skulle hjælpe med forberedelserne eller opvartningen i forbindelse med festlighederne. Jens Bircherod beretter, at hans oldemor, Abigael Hasebart, i 1662 nød den ære, at være blevet bedt om at „gå for borde“, da man i „stor adelig Freqventz“ fejrede bryllup for to af den afdøde marsk Anders Billes døtre på byens rådhus.³⁸ Selvom ikke alle fulgte med ind i kirken til bisættelser, og selvom antallet af indbudte gæster til bryllupper var begrænset, var der således tale om begivenheder, der ikke var rent private, men forbundet med en vis grad af offentlighed.

Set fra et nutidigt perspektiv er netop offentligheden et iøjnefaldende træk ved den del af begivenhederne, der henlagdes til Odense. Ligesom ejendomme, gravminder og gaver til byens kirker kunne smykkes med slægtens våben, kunne en understregning af slægts- og standstilhørsforholdet – og af det, at man var i stand til at leve op til det for standen passende – også være en vigtig del af den offentlige fremtræden ved bryllupper og begravelser. Her spillede det også en

36 Fasmer Blomberg & Andrup 1935, s. 145, og i øvrigt s. 120–192. Se f.eks. også Fasmer Blomberg 1942, s. 81f; Knud J.V. Jespersen og Leon Jespersen i Ladewig Petersen m.fl. 1984, s. 95.

37 Hjorth-Nielsen 1925, s. 328f.

38 Bircherod genkaldte sig dog i erindringen efterfølgende at have mødt sin oldemor såre bekymret, fordi hun var blevet frastjålet en forgyldt sølvkande, og han bemærker i den sammenhæng, at byens godtfolk ikke altid spandt silke, men ligefrem kunne tage skade ved den „føyelig Tienstagtighed“, de ved sådanne lejligheder udviste mod adelen, Ibid.

rolle, at den pragt, som både adelige og medlemmer af de øvrige stænder havde lov til at udfolde i forbindelse med bryllupper og begravelser, i lige så høj grad var bestemt af den enkeltes stand som af hans eller hendes økonomiske formåen.

Leon Jespersen har i sit arbejde med luksuslovgivningens formål og funktion i adelsvældens periode bl.a. fremhævet dens betydning i opretholdelsen af det standssamfund, der tillod adelen andre statusudtryk end de øvrige stænder. Selvom også adelens forbrug var underlagt begrænsninger, skulle den netop gennem „en mere pragtbetonet livsudfoldelse“ adskille sig fra de øvrige stænder, særligt den i økonomisk henseende stadigt mere betydende borgerstand, hvis formuende medlemmer kunne nære et ønske om at imitere adelens forbrug, hvad der både af adelen – og måske især dens mindre velstående medlemmer – og af lovgiverne kunne opfattes som et problem.³⁹ Det standsspecifikke kunne som antydnet komme til udtryk i andet og mere end forbrug, men det i denne sammenhæng afgørende er, at det, der udspillede sig i byens rum i forbindelse med bryllupper og begravelser, af nogle samtidige iagttagere kunne identificeres som hørende adelen til.

Den adelige begravelse ifølge biskop Niels Jespersen, 1566

I årtierne efter Christian III's død var det, som nævnt, blevet almindeligt at udskyde adelige begravelser i adskillige uger, efter at døden var indtruffet. Planlægningen af den adelige begravelse var imidlertid ikke kun et spørgsmål om, hvor den afdøde skulle stedes til hvile, og hvor der skulle sættes et værdigt gravminde over ham eller hende. Det var nok så meget et spørgsmål om den højtidelige ceremoni i kirken, med stort følge, sang, prædiken og lys og anden udsmykning omkring båren, ligprædiken ved biskoppen eller en anden gejstlig, og ikke mindst om den forudgående procession til kirken gennem byens gader.⁴⁰ Her er det vigtigt at skelne mellem den højtidelighed, hvor f.eks. ligprædiken blev holdt, og den endelige begravelse, der i mange tilfælde efterfølgende fandt sted i en helt anden kirke. At henlægge en del af begivenhederne til en by som Odense udelukkede altså ikke, at man kunne lade opsætte et passende gravmæle i den sognekirke på landet, hvor en del af slægten måske allerede hvilede.

Det er processionen til kirken og selve den kirkelige højtidelighed, der primært beskrives i biskop Niels Jespersens „Christelig Raad og Betænkelse om Adels Jor-

39 Jespersen 2010; jf. Bay 2001, s. 292.

40 Tidsrummet fra døden til den kirkelige højtidelighed var i det hele taget præget af en række handlinger og ritualer, der involverede et element af offentlighed, med ligets istandgørelse, klædning og kisteopredningen, samt den efterfølgende hensættelse i et kirkerum eller kapel, eller i en sørgestue i hjemmet, Bøggild Johansen 1988, s. 40–55.

defærd i Fyns Stift“ fra 1566.⁴¹ Skriftet afspejler, at der var klare forestillinger om, hvad der kendetegnede en adelig begravelse. Biskoppens vejledning udtrykker et ønske om at begrænse unødige bekostning og pral, men han udviser også en vis forståelse for „Lands vedtagne sædvane“ og giver netop derigennem et indtryk af nogle af de skikke, som man ikke uden videre kunne overbevise standens medlemmer om at give afkald på, og som samtidig er med til at understrege bisættelsen eller begravelsens karakter af delvist offentlig begivenhed. En begivenhed, hvor de efterladte både før, under og efter ceremonien havde rig lejlighed til på egne og afdødes vegne at henvende sig til såvel slægt og standsfæller, som til en bredere offentlighed, og til at demonstrere standsbevidsthed gennem kendskab til, hvad der hørte sig til.

Biskoppen udviste nok en vis forståelse for, at nogle „efter gammel Ridder-skik“ ville føre den afdødes rustning, sværd og våben til kirken, men ønskede samtidig at markere en grænse. Den, der førte rustningen, måtte således sidde af og bære den før eller efter liget, mens afdødes hest måtte blive uden for kirken.⁴² Videre måtte biskoppen erkende, at adelsfolk jo ville blive ved deres forfædres skik, at lade mange tændte lys bære for den døde lig, hvad man da også under visse betingelser kunne tillade. Men rent bortset fra at lysene ikke skulle være den døde sjæl „til saligheds bistand“, skulle man i øvrigt vise måde og ikke kappes om lysenes antal. Lysene skulle bæres af fattige skolebørn, der til gengæld skulle betænkes med klæde, og skolebørnene kunne passende stå omkring båren under ligprædikenen og indtil nedsættelsen. Det var derimod ikke meningen, at skolemesteren og disciplene skulle følge kisten med sang og lys hele vejen fra gården til kirken, (”paa det de fattige Skolebørn kan øj falde med Lysene eller trænges udi Dynd og Dræk imellem Vogne og Heste“). Først på kirkegården skulle de overtage lysene og istemme salmer, mens liget kom på plads, og følget „til stille“ i kirken.⁴³

Når alle efterhånden var kommet på plads, kunne der fra prædikestolen tages fat på ligprædikenen, der efter en taksigelse på den afdødes venners vegne til dem, som havde „foræret“ begravelsen ved deres nærvær, altid skulle indeholde to elementer: en levnedesbeskrivelse uden smiger, de efterladte til trøst og andre til et godt eksempel, og en kort udlægning af den valgte tekst til de levendes formaning, lærdom og trøst. Prædikenen sluttedes med en bøn, hvorefter liget

41 Skriftet, der er forfattet efter kansler Johan Friis' befaling og den tidligere lensmand på Nyborg, Frans Brockenhuus' begæring, er trykt i Rørdam 1884–1886, s. 627–640. Allerede 1561 havde Niels Jespersen på det fynske landemode givet regler for den adelige begravelse, Koch 1901–1903, s. 213.

42 Rørdam 1884–1886, s. 632.

43 Rørdam 1884–1886, s. 630–632.

under skoledisciplenes sang kunne „nedsættes“.⁴⁴ Nu fulgte jordpåkastelsen, og efter yderligere sang fremtrådte „den gode Mand“ – en af afdødes standsfæller – der kort skulle give den afdøde sit skudsmål over graven. Endelig kunne på dette tidspunkt – dog ikke fra prædikestolen – afdødes skriftlige testamente oplæses, inden skolebørnene istemte de to sidste vers af den afsluttende salme.⁴⁵

Hvor Niels Jespersen i sin vejledning først og fremmest lagde vægt på ligprædikenen som en mulighed for at trøste de efterladte og fremhæve den afdøde som et godt eksempel, understreger de trykte ligprædikener fra begravelser i Odense såvel som andre byer også den vægt, man i forbindelse med dødsfald lagde på at fremhæve den afdødes slægt og stand. Adelige dyder kunne fremhæves i levnedsløbet, og de bestræbelser, man i forskellige former for slægtshistoriske optegnelser udfoldede for at huske og holde orden på forfædrene, kunne i ligprædikenen fremdrages i den forudgående redegørelse for afdødes adelige ophav i fire slægtsled, evt. afrundet med en kundgørelse af det unødvendige i at fortsætte opregningen, da det for enhver måtte være tydeligt, at afdøde var af god og gammel dansk adel på både mødrene og fædrene side.⁴⁶ Når man efterfølgende, som det fra omkring 1570 ses vinde frem, også valgte at bekoste en trykning af ligprædikenen, var det nærliggende, som et spejl af epitafiernes anerækker, at lade de 16 eller 32 aners våbener afbilde, hvilket særligt fra 1630erne bliver mere almindeligt.⁴⁷

Det skete f.eks. i den trykte ligprædiken over rigsadmiral Claus Daa og hans hustru Ingeborg Parsberg (Ill. 2), der var blevet holdt af biskop Hans Mikkelsen i domkirken Skt. Knuds i 1641. Ifølge biskoppens dagbog holdt den lærde Holger Rosenkrantz ved denne dobbelte begravelsesceremoni en smuk takketale til følget for Claus Daa, mens Just Høeg holdt talen for hustruen.⁴⁸ Såvel denne skik, at lade afdødes standsfæller henvende sig til følget efter prædikenen, som den, ifølge biskop Niels Jespersens skrift, hermed nært forbundne oplæsning af testamentet, er med til at understrege begravelsens karakter af offentlig begivenhed. Hvis ikke alt var formøblet, eller der var uenighed om arv og gæld – som da der opstod tumult i domkirken Skt. Knuds i forbindelse med begravelsesceremonien for Tyge Brahe

44 Her „nedsættes i graven“, Rørdam 1884–1886, s. 634. Formuleringen bruges i hvert fald senere også i forbindelse med ceremonier, hvor liget efterfølgende blev ført til en anden kirke. F.eks. hedder det på en kisteplade i Herlufmagle kirke på Sjælland om fru Ingeborg Parsberg og rigsadmiral Claus Daa, som allerede 1634 havde ladet opsætte deres epitafium i kirken, men døde på Fraugdegård nær Odense, at de den 21. april 1641 blev „... nedsat i S. Knuds Kirke i Othense“, DK, Præstø Amt, s. 628.

45 Rørdam 1884–1886, s. 633f.

46 Således f.eks. i flere af Hans Mikkelsens ligprædikener, f.eks. over Sophie Brockenhuus i Skt. Knuds kirke 1644, Bricka & Gjellerup 1874–1913, II, s. 22–24. Jf. Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 431; Fasmer Blomberg og Andrup 1935, s. 186.

47 Ochsner 1947, s. 87, 90f. I et offentlighedsperspektiv er det i øvrigt værd at lægge mærke til, at den trykte ligprædiken som opbyggelseslitteratur kan have nået et bredere publikum end blot den nærmeste slægt og venner, *ibid.*, s. 95.

48 Mikkelsen 1991, s. 199f.

Biskop Hans Mikkelsen holdt ligprædikenen over rigsadmiral Claus Daa og dennes hustru Ingeborg Parsberg d. 21. april 1641 i Skt. Knuds kirke. Dagen før havde biskoppen i sin dagbog kunnet notere, hvordan ligene, antagelig fra Fraugdegaard nær Odense, blev ført ind i byen „med stor pragt og højtidelighed“. De blev siden overført til Herlufmagle kirke på Sjælland. Med den trykte ligprædiken fulgte redegørelser for begge ægtefællers adelige aner i både tekst og billede. Illustration: Mikkelsen 1641. Fyens Stiftsbibliotek (Syddansk Universitetsbibliotek). Foto: Per Seesko.

til bl.a. Eskebjerg i 1640⁴⁹ – har oplæsningen af testamentet på én gang kunnet demonstrere den afdødes gavmildhed, slægt og forbindelser. Da Sidsel Bryske til Langesø, som siden begravdes hos sin mand i Voldum kirke i Jylland, skrev sit testamente på Fyn i 1571, betænkte hun således ikke blot sine fæstere, sin sognepræst, de fattige i Langesø sogn og hospitalet i Odense. Hun havde også små eller store foræringer til en lang række navngivne enkeltpersoner. Listen indbefattede foruden egne tjenere også flere gejstlige, såvel som apotekeren Cornelius Hamsfort, den ene borgmester i Odense, samt 36 slægtninge og standsfæller. Hvis der virkelig, som biskop Niels Jespersens skrift angiver, at det kunne være tilfældet, har været tale om en oplæsning af afdødes skriftlige testamente i forbindelse med begravelsen, kan de således være blevet nævnt ved navn i kirken.⁵⁰

49 Mikkelsen 1991, s. 191; Meidell 1884–1886, s. 801–805.

50 Tallet indbefatter de nævnte børn, men ikke de unavngivne svende og „Frøer-Stu-Piger“, Thorsen 1878, s. 292–295.

Vejen til Odense

Som antydnet fandt langt fra alle adelige i denne periode deres sidste hvilested i købstadskirker. Men det i denne sammenhæng interessante er, at man for en del adelige også lod afholde en højtidelighed som den beskrevne i Odense, før liget blev overført til et gravsted i sognekirken på landet eller i en anden kirke.⁵¹ En vigtig del af den offentlighed, der kendetegnede begravelsen – og som vi skal se også brylluppet – når den henlagdes til stiftets hovedby, var netop forbundet med bevægelsen ind og ud af byen og gennem dens åbne rum. Før og efter højtideligheden havde et stort begravelsesfølges bevægelse til og fra kirken, og i mange tilfælde også ind og ud ad byens porte, mulighed for at blive bemærket af den større offentlighed, der ikke fulgte med ind i kirken.

Var døden ikke indtruffet i Odense, kunne liget typisk blive ført ind i byen dagen eller aftenen før ceremonien. Var der tale om en mand eller kvinde, som havde egen bolig i Odense, blev vedkommende i flere tilfælde „indsat“ i dennes egen gård, før turen en af de følgende dage gik videre til domkirken eller i sjældnere tilfælde en anden af byens kirker. Endelig kunne der også være tale om et følge ud af byen, hvis liget skulle føres til en anden kirke efter ceremonien i Odense. Eksempelvis fortæller Jørgen Brahe i sin dagbog, hvordan han den 16. januar 1630 fulgte far og søn, Corfitz og Otte Rud, fra gården Sandholt på Sydfyn til Odense, og hvordan ligene efter en ceremoni i domkirken på tredjedagen blev fulgt tilbage til Sandholt, hvorfra de endelig begravedes i Sandholt Lyndelse kirke.⁵² Selv døde Jørgen Brahe på sit sydfynske Hvedholm den 12. feb. 1661 og blev den 4. marts ført til sin gård på Albani Torv. Tre dage senere blev han „efter gammel adelig vis“ begravet i domkirken, men siden overført til Hvedholms sognekirke i Horne.⁵³

At Odense kunne være mere end et stop på vejen fra det sted, hvor døden var indtruffet, til det sted, hvor afdøde skulle stedes endeligt til hvile, anes i forløbet omkring begravelsen af Axel Gyldenstjerne og Jørgen Daa, der i sommeren 1652

51 Blandt flere andre betegnelser for den kirkelige ceremoni hvor ligprædikenen over afdøde blev holdt, som f.eks. ligbegængelse, bruges også de, at nogen blev „begravet“ eller „nedsat“, og det selv i tilfælde, hvor vi ved, at den endelige jordfæstelse skete i en anden kirke, se f.eks. Hjorth-Nielsen 1925, s. 320 (jf. Zalewski 2013, s. 80), og ovenfor note 44. En kiste kunne desuden stå hensat i en kirke længe før dagen, hvor begraveshøjtideligheden faktisk fandt sted, Rørdam 1905–1907, s. 727, 733, 735.

52 Vedel Simonsen 1845, s. 56f.

53 Hjorth-Nielsen 1925, s. 320; Zalewski m.fl. 2013, s. 80. Se for samme procedure f.eks. også Hjorth-Nielsen 1925, s. 318. 1. maj 1640 prædikede biskop Hans Mikkelsen over Eiler Qvitzow til Sandager, der var blevet ført til byen dagen før. Eiler Qvitzows mor, Birgitte Rønnow havde i 1590 stået i Odense en uge på vejen fra Lykkesholm til Sandager kirke. Som en sidebemærkning kan nævnes, at Eilers far, Henning Qvitzow, der indtil da havde hvilet i København, hvor han var død i 1569, også blev overført til Sandager kirke tre år efter sin hustrus død; Pontoppidan 1739–1741, I, s. 249f; Mikkelsen 1991, s. 185; Grundtvig 1873, s. 383f.

drukne i Lillebælt ud for Assens nær ved Jørgen Brahes lensmandsbolig Hagenskov. Axel Gyldenstiernes far, Henrik Gyldenstierne, var bror til Jørgen Brahes hustru, Anne, og sønnens opdragelse var sket i deres hus. Nyheden om ulykken nåede Hagenskov natten til den 1. juli, og samme dag begav Jørgen Brahe sig med sin datter til Henrik Gyldenstiernes Skovsbo mellem Odense og Kerteminde, hvor vi må tro, han har overbragt det triste budskab til forældrene. Den 5. juli fandt man Jørgen Daaes lig, og da man om aftenen den 7. juli fandt Axel Gyldenstierne ved Årø, var det fasteren Anne, der tidligt samme morgen sørgede for at han blev lagt i kisten. Den 20. juli førtes han fra Assens med henblik på en fælles ceremoni for de to adelsmænd i Odense næste dag. De to ligfølger nåede byen fra forskellige retninger, men stødte til hinanden ved „Hedehuset“, hvorfra man fulgtes ind i byen. Den følgende dag forestod biskoppen begravelsesceremonien i domkirken, og den 22. fulgtes ligene atter ud af byen mod øst, til vejen delte sig. Herfra blev den unge Gyldenstierne bragt til Broløkke på Hindsholm, mens Jørgen Daa førtes til sin families gravkirke Herlufmagle på Sjælland.⁵⁴

I stedet for at føre dem den lige vej til deres gravsteder, foretrak man altså at holde en fælles højtidelighed, ikke i en af købstæderne ved Lillebælt, hvor de var omkommet, men netop i Odense.⁵⁵ Odense lå selvfølgelig på vejen for begge ligtog, og byens i forvejen etablerede betydning som mødested for landsdelens adel kan måske også have været medvirkende til, at det var her, man ønskede at afholde den fælles ceremoni. Men begge de afdødes familier var også i forvejen orienteret mod byen og bevidste om de muligheder, den bød på i forbindelse med bl.a. begravelser. Jørgen Daas slægt ejede Fraugdegaard ikke langt fra byen, og hans forældre, Ingeborg Parsberg og rigsadmiralen Claus Daa, var som nævnt selv blevet ført til Skt. Knuds kirke før de, som han, begravedes i Herlufmagle kirke. Axel Gyldenstiernes far, Henrik Gyldenstierne, har formentlig som landkommisær for Fyn allerede på dette tidspunkt ejet en gård på Klingenberg nær ved domkirken, til hvilken han 1649 også skænkede en altertavle. I øvrigt blev datteren Sophie kun et par uger efter begravelsen gift i Odense.⁵⁶

54 Rørdam 1891–1893, s. 676; Vedel Simonsen 1845, s. 101f; DK, Præstø Amt, s. 628f.

55 Jf. for Jylland f.eks. Eske Brocks beskrivelse af, hvordan barnebarnet Christen Skeel efter at være død på Riberhus den 20. marts 1617 bragtes til faderens gård Ulstrup (Middelsom hd.), hvor liget stod fra den 23. marts til den 3. april, og derefter førtes til Viborg, hvor det blev mødt uden for byen af et følge af herremænd. Den 4. april blev liget „nedsat“ i domkirken, ved en ceremoni, hvor Aarhusbispen prædikede, og Holger Rosenkrantz talte over graven. Den 6. april fulgtes liget endelig til „Kalø kirke“, Bricka 1884a, s. 295f.

56 Larsen 1954, s. 34, 44; DK, Odense Amt, s. 539–547; Rørdam 1891–1893, s. 676f.

„Med adelig proces“

Det var naturligtvis ikke kun i forbindelse med adelige begravelser, at Odenses borgere kunne se udefrakommende ryttere bevæge sig gennem byen og dens omgivelser. Det sted vest for byen, hvor følgerne mødtes før Jørgen Daa og Axel Gyldenstiernes begravelseshøjtidelighed, „Heden“, var et område, der også benyttedes til mønstringer af det fynske fodfolk og rytteri med tilhørende øvelser i krigskunst, og det var formentlig også samlingssted for de tre hertugers følge af ryttere før indtoget i Odense i forbindelse med den stort anlagte lenshyldning på Albani Torv i 1580.⁵⁷

Processionerne ind i byen og til og fra kirken var, som det fremgår af samtidige beskrivelser, noget af det, der blev lagt mærke til i forbindelse med adeliges begravelser i Odense. Et særligt tilfælde var det måske nok, da Kirsten Munks lig før bisættelsen i 1658 blev „indført her i Othense ind paa Adelens Gaard med Ringen oc Sang oc temelig Fylge“.⁵⁸ Men også da ligene af rigsadmiral Claus Daa og hustru Ingeborg Parsberg som ovenfor nævnt blev ført ind i byen i 1641, kunne biskop Hans Mikkelsen berette, at det skete „med stor pragt og højtidelighed“.⁵⁹

Af Jens Bircherods optegnelser fremgår det, at en adelig begravelse i Odense i det hele taget var en begivenhed, man kunne udsøge sig en god plads for at være tilskuere til. Bircherod beretter hvordan han som 3-årig den 4. marts 1661 med sine morbrødre var hos den rige Odense-købmand Peder Pedersen Lerche, fra hvis sal de kunne se Jørgen Brahes lig „med proces at indførte ... i hans gaard paa Torvet“, altså den gl. bispegård, hvorfra han to dage senere førtes til domkirken. Endnu tre dage senere var Bircherod i rådmanden Erik Nielsens hus i Nørregade, der lå lige over for Skt. Hans klostres port, og havde således det bedst tænkelige udsyn, da liget af den sidste stiftslensmand, der var blevet udnævnt før enevældens indførelse, Mogens Høeg, blev båret fra klosteret til Skt. Hans kirke.⁶⁰ Den 9. juni 1668 havde Bircherod med sine søskende taget opstilling i et hus ved Vor Frue Kirke for at bese „det adelig lig“, Henrik Gøye, som gennem Pjenteport blev ført ind i byen og indtil næste dag „indsat“ i den gård i Overgade, der tilhørte hans afdøde farbrors enke Karen Bille.⁶¹

57 Vedel Simonsen 1845, s. 23f; Ladewig Petersen m. fl. 1984, s. 99. Se om skikken, at møde udenfor en bys porte for med rytteri at gøre fælles indtog i byen, også Sivert Grubbes omtale af, hvordan biskoppen af Osnabrück, Philipp Sigismund af Braunschweig-Wolfenbüttel, i 1618 „på kongelig vis“ blev modtaget uden for København af Christian IV med hele det skånske, hallandske og sjællandske rytteri, hvilket omtales som „en stor Stads, ikke uden betydelig Omkostning for Kongen og Adelen“, „Sivert Grubbes Dagbog (Slutning)“, i *Danske Magazin*, 4. rk., IV, 1878, s. 49.

58 Rørdam 1905–1907, s. 723. Jf. i øvrigt omtalen af transporten af Christian Rantzau lig til Kiel i 1663, hvor man undervejs bl.a. gjorde ophold i Odense, Molbech 1846, s. 94.

59 Mikkelsen 1991, s. 199f.

60 Hjorth-Nielsen 1925, s. 320.

61 Bircherods håndskrevne optegnelser, citeret efter Troels-Lund 1969, VII, s. 424; jf. Hjorth-Nielsen 1927, s. 69; DAA 1896, s. 157.

Nu var det selvfølgelig ikke kun ved adelige begravelser, man ved f.eks. at iklæde sig sørgedragt eller bære lys foran liget, kunne forholde sig aktivt til den offentlighed, der kendetegnede begravelsen, men som det klart kom til udtryk i et brev fra de adelige regeringsråder til magistraten i Køge 1596, var det ikke meningen, at borgerne skulle „bruge... og bære... som ved adelspersoners begravelse“. ⁶² Og det interessante er, at i hvert fald nogle i samtiden kunne identificere det, der i forbindelse med begravelsen og den forudgående indføring og procession skete i byens centrale rum, som noget, der hørte adelen til, og som foregik på særligt adelig vis. Bircherod omtaler således i flere tilfælde begravelser i Odense, men også i København og andre købstæder, der fandt sted „med adelig proces“, „på adelig vis, med proces“, eller sågar „efter gammel adelig vis“, som ved Jørgen Brahes ligbegængelse i Skt. Knuds 1661. ⁶³

Som det også fremgår af Niels Jespersens vejledning angående adelige begravelser på Fyn, kunne der i processionen til kirken indgå forskellige rekvisitter som rustninger og våben, lys og faner, der herhjemme kun i begrænset omfang er bevaret, ⁶⁴ men som er kendt fra både samtidigt billedmateriale og omtaler på skrift, og som lige så klart som gravmælet eller den trykte ligprædiken kunne understrege afdødes stand. Her er det måske ikke mindst værd at bide mærke i skikken med at føre afdødes våben, rustning og sværd med i ligtoget som et element, der i særlig grad kunne identificeres som adeligt. Når stridshest og rustning blev ført gennem byen, kunne ingen vel være i tvivl om, at afdøde tilhørte rigets værnestand. Da Mogens Bille i sit testamente fra 1537 havde ønsket at skænke sin hest med sadel og bidsel og sin rustning til Skt. Hans kloster i Odense, hvor han havde udvalgt sig sit lejersted foran det alter i kirken, hans mor havde stiftet, var tanken måske endnu, at hans slægt efterfølgende skulle købe det hele tilbage fra klosteret, som skikken synes at have været før reformationen. ⁶⁵ Men selv om denne type gavegivning forsvandt, og selvom biskoppen mente, at hesten nu pænt måtte vente uden for kirken, regnede man stadig i 1500-tallets anden halvdel med at føre våben, rustning og sværd ind i kirken, hvor de evt. kunne få en blivende plads som udsmykning ved graven. ⁶⁶ At sådanne „ridderlige“ iscenesættelser også vedblev at finde sted længe efter, at adelens militære rolle for længst havde ændret sig, finder vi et eksempel på i Jørgen Brahes beskrivelse af Corfitz

62 KBB, 1593–1596, s. 430; jf. Troels–Lund 1969, bd. 7, s. 403f.

63 Hjorth–Nielsen 1925, s. 320. Se sammesteds s. 309, 318ff; 1927, s. 41, 50, 52, 57, 69, 224ff, 229, 238; 1929, s. 162; 1930, s. 81; 94. Også i ligprædikerne omtales kristelige og adelige ceremonier, Bay 2001, s. 292.

64 Bøggild–Johannsen 1988, s. 37.

65 „Hr. Mogens Billes Testament. 1537“, i *Danske Magazin*, 1. rk., VI, s. 50. Efter sin død i 1538 blev Mogens Bille imidlertid ikke, som han havde ønsket, begravet i Skt. Hans, men i stedet ført til Aarhus domkirke; jf. DK, Odense Amt, s. 1410, inkl. noten s. 1528. Se generelt om skikken Nyborg og Bøggild Johansen 2005, s. 246.

66 Troels–Lund, bd. 7, s. 409ff.

og Otte Ruds ligtog fra Sandholt til Odense. Foran Corfitz Rud gik en hest, der var overdraget med sort klæde, og på hvis sider afdødes værdighedstegn, hans kommandostav og sporer var hængt. En karl „i fuld våben“ frembar den blottede kårde, mens sønnen Ottes værge blev båret af en dreng.⁶⁷

At også heraldikken havde sin plads i tidens ligtog som udsmykning af kiste, lys eller faner, ved vi fra mere udførligt beskrevne adelige begravelser fra perioden slutning, som rigsmarsk Axel Urups i København 1671.⁶⁸ Selvom vidnesbyrdene er sparsomme, forekommer det ikke usandsynligt, at man også ved begravelser i Odense i den her behandlede periode har kunnet fremhæve den afdødes adelige aner i selve processionen, som det altså også skete i ligprædikenen og på gravmælerne. Det er i hvert fald nærliggende også i sådanne synliggørelser af bevidstheden om slægt og ophav at søge noget af det, som samtidige iagttagere kunne identificere som specifikt adeligt. 1602 nævnes i et af de mange regeringsforsøg på at tøjle overdådigheden ved begravelserne de forgyldte eller forsølvede våben-skjolde, som kisterne kunne være smykket med, og som de bevarede kisteplader med slægtsvåbener i Odense domkirkes Walkendorffs kapel er eksempler på.⁶⁹

Mens denne heraldiske udsmykning af kisten under processionen i det mindste delvist kunne være skjult under et klæde, var såvel lys som faner anderledes synlige. De kunne være udsmykket med våbener, der repræsenterede den afdødes 16 eller flere adelige aner. Skikken med at udsmykke begravelseslysene med malede våbener kendes fra andre landsdele, eksempelvis fra regnskaberne for to begravelser i 1590erne og fra en illustration fra 1653, hvor de lys, der står og bæres omkring Henrik Lindenov til Gavnøs kiste, ses udstyret med våbener, der synes at gengive ikke færre end 32 adelige aner.⁷⁰ Begravelsesfaner kendes bl.a. fra den ovennævnte beskrivelse af Axel Urups begravelse i 1671 og fra Christoffer Parsbergs samme år.⁷¹ De bevarede faner i Odense domkirkes Ahlefeldts kapel er imidlertid noget yngre og har formodentlig sammen med 14, sikkert oprindelig 16, mindre faner været brugt ved bisættelsen af den siden til domkirken overførte Hans Ahlefeldt til Glorup, som fandt sted i Svindinge kirke i 1694.⁷²

Man kan forestille sig, hvordan effekten af lys omkring kisten – med eller uden anevåbener – er blevet forstærket, når bevægelsen gennem byen skete om afte-

67 Vedel Simonsen 1845, s. 56f.

68 Lünig 1720, s. 585f.

69 CCD, III, s. 148; DK, Odense Amt, s. 837–841, jf. Troels-Lund 1969, VII, s. 340ff. Om skikken at brede et klæde over kisten, *ibid.*, s. 357.

70 Ikke alle 32 er dog synlige. Gengivet hos Ochsner 1947, s. 125; Bricka 1884b, s. 360. Se også Petersen 1869–1870. Også fra Sverige findes kobberstik og udførlige beskrivelser af begravelsesprocessioner fra midten af 1600-tallet, der viser at både afdødes eget og anernes våben på tavler og faner blev frembåret i følget omkring kisten, von Corswant-Naumburg 1999, s. 60–65, 75–81.

71 Her blev også et skjold med afdødes våben i øvrigt båret foran kisten, men i Urups tilfælde efterfølgende lagt med ham i graven, da han var slægtens sidste mand, Lünig 1720, s. 585f.

72 DK, Odense Amt, s. 865f.

nen, som da Laurids Ulfeldt den 20. juli 1659 blev ført til domkirken fra sin gård i Overgade. Han kom til at stå ubegravet i halvandet år, men da selve begravelseshøjtideligheden fandt sted en januaraften i 1661, efterlod den i hvert fald et indtryk hos Jens Bircherod, selvom biskop Hindsholm i sin dagbog fortæller, at han foretog jordpåkastelsen i nogle herremænds nærværelse, uden at hverken de eller han selv talte over liget.⁷³

I mange tilfælde må vi imidlertid også forestille os, at selve fremmødet og følgets størrelse har gjort indtryk. Af samtidige beskrivelser fra andre landsdele ved vi, at et stort fremmøde uden for byen var noget af det, der kunne bidrage til „en smuk begravelse“. ⁷⁴ Også af Jørgen Brahes dagbøger fremgår den vægt, man kunne lægge på, at liget, foruden af præster og skoledrenge, fulgtes til kirken af et stort beredent følge af standsfæller. Ved det flere gange nævnte ligtog fra Sandholt til Odense i 1630 var Brahe f.eks. selv ankommet med 11 rideheste dagen før processionen, og da han var med til at følge Lisbeth Sophie Rantzaus lig „af byen“ i 1652, bidrog han selv med ti rideheste såvel som seks vognheste.⁷⁵ At ligtoget desuden kunne tilpasses afdødes position, ser vi i forbindelse med begravelsen af rigsmarsk Anders Bille. Før hans lig blev ført fra Løgismose på Sydvestfyn til hans gård i Overgade i Odense den 6. nov. 1660, havde Frederik III beordret Hans Schack at møde med 200 mand til hest og seks „stykker“. Et følge, der sammen med den „megen Færd af adelige Carosser“, som ifølge Bircherod sås både denne og den følgende dag, nok har sat sit præg på byen.⁷⁶ Også forud for Jørgen Brahe og Mogens Høegs begravelser i marts 1661 havde Bircherod fået „Mange Fremmede af Noblessen“ at se.⁷⁷

Vielse og bryllupsfest – Domkirke og rådhus

Også de mange bryllupper, der fandt sted i Odense, understreger den rolle, byen spillede i mange fynske adeliges bevidsthed, og viser, hvordan de kunne lade deres standstilhørsforhold komme til skue i byens offentlige rum. Det er værd at bemærke, at bryllupperne udover landemodetiden efter jul, hvor standen i forvejen var talrigt til stede i byen, faktisk kunne finde sted det meste af året, med

73 Hjorth-Nielsen 1925, s. 319; Rørdam 1905–1907, s. 727, 733, Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 420, inkl. note 460. Endnu 1576 var adelen blevet formanet at begravelsen skulle være ovre før middag, CCD, II, s. 36f.

74 Wad 1893, II, s. 275, 292; jf. Troels-Lund 1969, VII, s. 424.

75 Vedel Simonsen 1845, s. 56f, 100. Jørgen Brahe mødte også med heste til Sophie Gyldenstiernes begravelse i Middelfart den 7. nov. 1626, *ibid.*, s. 39.

76 KBB, 1660, s. 417; Molbech 1846, s. 63. Jf. beskrivelsen af den efterfølgende rigsmarsk Axel Urups og vicekansler Christoffer Parsbergs begravelser i København 1671, Lünig 1720, s. 585f. Om brugen af vogn i ligtog, Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 413f.

77 RO, „Excerpter Biskop Dr. Jens Bircherods Dagbøger“, 1658–1708.

flest om sommeren og i de første efterårsmånedes.⁷⁸ At det gjaldt om at planlægge brylluppet, så alle de ønskede gæster havde mulighed for at deltage, viser et brev fra Axel Urne til Søbygaard fra 1562, i hvilket han informerer Sidsel Ulfstand om sin intention om at holde sit bryllup i Odense seks uger senere, idet han håbede, at den kære Sidsel nu ikke ville beramme sin datters bryllup til samme tid, „så at ingen af vos måtte gøre den anden dermed skade at forhindre hinandens venner fra den anden“.⁷⁹

Ligesom ved begravelserne var bevægelsen i og omkring byens rum en del af iscenesættelsen af det standsmæssige bryllup, og også her kunne et beredent følge høre sig til. En del af indbydelsen kunne gå på at møde til bestemt tid og sted for at følge bruden til Odense eller for med gommen at møde bruden uden for byporten. 1625 noterede Mette Rosenkrantz i sin skrivekalender, hvordan hun var med til at føre Emerentze Rosenkrantz som brud fra Torpegård til Odense, hvor hendes bryllup med Eskil Gøye næste dag stod på rådhuset.⁸⁰ På samme måde var Jørgen Brahe i forbindelse med brylluppet mellem Niels Trolle til Trolholm og Mette Rud i 1626 ankommet med 10 heste til Odense den 21. juli, to dage før brylluppet. Næste dag var han blevet bedt om at møde med sine heste i Dalum (umiddelbart udenfor Odense) kl. et, og herfra, beretter han, „red ieg med bruden, Jfr. Mette Rud, i Byen“. På tredjedagen blev brudeparret viet af biskoppen i Skt. Knuds kirke.⁸¹

I de bevarede dagbogsoptegnelser må man ofte stille sig tilfreds med at få at vide, at et bestemt bryllup stod „i Odense“. Men hvor biskopperne Hans Mikkelsen og Laurids Jacobsen Hindsholm selv forestod vielserne, præciseres det i mange tilfælde, at det var domkirken, man søgte til. Vi kan ikke udelukke, at også byens andre kirker blev brugt til adelige vielser, som de blev det til begravelserne, men i det her benyttede materiale (bilag 2), er der i alle tilfælde tale om domkirken, når det præciseres, i hvilken kirke en vielse fandt sted.⁸² Skt. Knuds kirke var naturligvis stiftets hovedkirke, som den fynske adel også i forbindelse med landemodet i 1591 besluttede at yde et – ganske vidst beskedent – bidrag til indsættelsen af nye vinduer i.⁸³ Men den var fra 1618 også sognekirke under magistratens administration, og det er vigtigt for forståelsen af denne kirkes særlige rolle, at den, samtidig med at den fik en egen menighed og en tilknytning til bystyret, vedblev at øve en tiltrækning på grupper uden for sognet og byen.⁸⁴

78 Jf. Fasmer Blomberg & Andrup 1935, s. 129.

79 Troels-Lund 1969, bd. 5, s. 328.

80 KB, NKS 193 oktav; jf. DAA 1985-87, s. 789, 43b. Se i øvrigt Troels-Lund 1969, V, s. 404ff.

81 Vedel Simonsen 1845, s. 33; Mikkelsen 1991, s. 10; se også Fasmer Blomberg 1942, s. 82.

82 Mikkelsen 1991, s. 10, 12, 44, 61, 88, 94, 101, 118, 129, 134, 150, 154, 159, 205; Rørdam 1891-1893, s. 677; 1905-1907, s. 715

83 Madsen 1995, s. 55.

84 DK, Odense Amt, s. 79.

Corfitz Rud og Birgitte Rosensparre havde fire døtre, der alle blev gift i Odense, og af hvilke tre her ses dansende med deres ægtefæller. To af vielserne fandt sted i domkirken samme år som begravelsen af Corfitz Rud og sønnen Otte, der efterfølgende førtes til Sandholt kirke. Illustration: Remmert Pietersz, „Dansen hos Rud’erne“, ca. 1630. Olie på lærred, 123,2 x 200,6 cm. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Foto: Hans Petersen.

Interessant er det i den forbindelse, at også rådhuset på Flakhaven blev inddraget i udefrakommende adeliges bryllupsfejring i Odense. Som mødested for bystyrene og rådstueret falder det ellers for en umiddelbar betragtning først og fremmest i øjnene som et sted, der afspejlede byens juridiske og administrative afgrænsning overfor det omkringliggende land. Ikke desto mindre blev rådhuset i hvert fald i 1600-tallet ofte benyttet til adelige bryllupsfester og lagde i en del tilfælde også hus til selve vielsen. Eksempelvis var det her, en mand som Holger Rosenkrantz (“den rige”) lod sig vie i nærværelse af „en stor mængde adelige“ i 1641, efter at man først havde hørt biskoppens prædiken i domkirken.⁸⁵ I biskopperne Hans Mikkelsen og Laurids Jacobsen Hindsholms dagbøger er der flere andre eksempler på, at adelige havde opnået tilladelse til en vielse på rådhuset.⁸⁶

Også i de tilfælde, hvor vielsen fandt sted i domkirken, synes det at have været almindeligt, at brudepar og gæster tilbagelagde den korte vej fra kirken over Skt. Knuds kirkegård og Flakhaven til rådhuset, idet vi også fra 1600-tallet har mange vidnesbyrd om, at i hvert fald en del af festlighederne blev henlagt hertil. Da rigsmarsk Anders Bille i 1651 holdt sin datters bryllup i Odense, stod festen

85 Mikkelsen 1991, s. 206.

86 Mikkelsen 1991, s. 12, 18; Rørdam 1905–1907, s. 707, 718, 733. Ved Sophie Gyldenstiernes bryllup med Claus Juel i 1652 hedder det dog blot at vielsen foregik „på salen“, Rørdam 1891–1893, s. 676f.

på tredjedagen på rådhuset, mens biskop Hindsholm, der forestod vielsen, i sin dagbog ikke røber, hvor man på selve bryllupsdagen havde fået serveret 12 retter mad med vin og øl.⁸⁷ En del adelige havde som nævnt egne gårde i byen, og fra 1634 havde man også adgang til Adelens Gård over for domkirken, hvor vielsen foregik ved Christoffer Walkendorff til Klingstrups bryllup med Kirsten Kruse i 1658.⁸⁸ Men også efter, at man således havde fået et eget mødested, synes det ikke desto mindre at have været mest almindeligt, at adelige bryllupper i Odense blev holdt på netop rådhuset.⁸⁹ Rådhuset havde altså ikke alene betydning som orienteringspunkt i en lokal (bymæssig) sammenhæng, men var et hus, som både de fornemme i byen og fra oplandet søgte.

Adelige var naturligvis ikke ene om at gøre noget ud af brudetog og bryllupsfestligheder, og også Odenses fornemme borgere kunne holde deres bryllupper på en opsigtsvækkende måde på rådhuset.⁹⁰ Men skiftende regeringers luksusforordninger gjorde, at den pragt, man kunne udfolde i forbindelse med f.eks. bryllupper, formelt set i lige så høj grad var bestemt af ens stand som af ens pengepung, og således – i hvert fald i teorien – kunne gøre det tydeligt, om der var tale om et adeligt bryllup. I den forbindelse er det interessant, at vi omkring 1630 har to eksempler på, at Odense-rådmænd af slægterne Mule og Seeblad måtte finde sig i at blive indklaget for rådstueretten af kongens lensmand Henning Walkendorff, fordi de ikke havde holdt sig inden for de begrænsninger, der gjaldt for borgerlige. Mule og Seeblad var som nævnt to af de Odense-slægter, der selvom de havde opnået adelig status i senmiddelalderen, havde vanskeligt ved at hævde den efter reformationen.⁹¹

Da Jørgen Mule ved sin datter Karens bryllup i 1628 havde gjort sig skyldig i at invitere flere end de 24 ægtepar og 12 unge karle, som loven satte som øvre grænse ved borgmestre og rådmænds, købmænds og gejstliges bryllupper, henviste han da også året efter for rådstueretten til sin og sine søskendes adelige status, men måtte give fortabt over for Henning Walkendorffs fuldmægtig, der påpegede, at Mule, udover at være rådmænd, også brugte borgerlig næring og gjorde borger-

87 Rørdam 1891–1893, s. 661f.

88 Rørdam 1905–1907, s. 724.

89 For bryllupsfejringer på rådhuset, hvor der ikke omtales vielse, se f.eks. KB, NKS 193 oktav (under 14. og 21. august); Rørdam 1891–1893, s. 662, 676f, 680; Hjorth-Nielsen 1925, s. 328. 1600 omtales et bryllup på den gamle bispegård, Grundtvig 1873, s. 442.

90 Se f.eks. Jens Bircherods omtale af sin mosters bryllup, der efter vielsen i domkirken fejredes i en „stor og fornem“ forsamling på rådhuset, og hvor man udover lokal musik også havde indkaldt stadsinstrumentisterne fra Haderslev, Hjorth-Nielsen 1925, s. 324; smst. s. 327, 330, 332; Hjorth-Nielsen 1927, s. 44, 46, 63, 235, 238, 239. Se også Koch 1901–1903, s. 194f.

91 Mens det lykkedes for slægter som Akeleye og Marsvin at etablere sig, leder man f.eks. i recessen af 30. oktober 1536, og tilsyneladende også i optegnelser fra den fynske adels landemode, forgæves efter repræsentanter for odenseslægter som Mule, Seeblad og den fra Helsingør indvandrede Rosenvinge, Fasmer Blomberg 1942, s. 72; Ladewig Petersen 1985, s. 237. Om Hans Mule til Nislevgaards bestræbelser på at hævde sin adelige status, se Wad 1916, s. 50ff.

lig tyngde. At fejre sin datters bryllup på adelig vis var han altså ikke berettiget til, og han idømtes en bøde på 200 rigsdaler.⁹² 3. okt. 1629 befalede kongen ganske vist, at Jørgen Mule skulle forskånes for videre tiltale i sagen, ligesom det siden i 1631 skete, da Knud Ottesen Seeblad på rådhuset havde fejret sit eget bryllup med en rådmandsdatter.⁹³ Men sagerne antyder, at det ikke var ligegyldigt, hvordan man viste sig frem på vejen mellem kirken og festen på rådhuset, eller hvor mange gæster, man havde inviteret. I Odense kunne man tilsyneladende godt se forskel, og det var ikke alle odenseanere, der var overbeviste om Mulernes adelige standstilhørsforhold. Endnu 1631 fortæller biskop Hans Mikkelsen således, at sognepræsten ved Skt. Hans kirke havde sat sig for at så tvivl om Mulernes adelskab, hvilket fik biskoppen til at opsøge lensmanden for at forhindre det spektakel, der ville opstå af den grund.⁹⁴

Standsbestemte gradueringer i forbindelse med f.eks. bryllupper og begravelser tjente således til at afgrænse adelen overfor de øvrige stænder, men satte samtidig grænser for adelens egen pragtudfoldelse. Selvom det naturligvis er vigtigt at holde sig for øje, at disse begrænsninger også fra et kongeligt synspunkt kunne hindre uønsket konkurrence, afspejler bestræbelserne på at lægge et loft over pragt og omkostninger i lige så høj grad den udfordring, det for nogle adelige kunne være, at leve op til mere formuende standsfællers eksempel.

Allerede i Kalundborgrecessen 1576 omtales den tiltagende iscenesættelse af begravelsen som noget, der var til skade for dem med ringere evne og formue, og i Frederik III's forordning fra 1655 om „ufornøden overflødighed“ blandt adelige ved både bryllupper og begravelser omtales de begrænsninger, man i næsten hundrede år havde forsøgt at sætte igennem, som „den adelige stand til beste og conservation“.⁹⁵ Det er værd at lægge mærke til, at anledningen til den nye lovgivning her skal have været adelens egen anmodning til kongen. Og selvom det også hedder, at standen således kunne være andre til et godt og tarveligt eksempel, er det nærliggende at overveje, om den adelige fremtræden i Odenses offentlige rum i forbindelse med bryllupper og begravelser ikke også overfor egne standsfæller har kunnet fungere som en tilkendegivelse og demonstration af, at man forstod og var i stand til at leve op til det, standstilhørsforholdet fordrerede. Peter Englund har i sin undersøgelse af den svenske adels tænkemåde og samfundssyn i 1600-tallet fremhævet den vægt, man lagde på i levevis og ydre fremtræden at kunne leve op til det, der hørte standen til, og i en hjemlig sammenhæng har også Ole Bay

92 Wad 1916, s. 96–98. Lovgivningen i reces af 31. marts 1615, CCD, III, s. 445 og forordning af 30. juli 1617, s. 510f; forordning af 1. maj 1624, CCD, IV, s. 155–164.

93 KBB, 1627–1629, s. 787; 1630–132, s. 714; jf. Wad 1924, s. 353f.

94 Mikkelsen 1991, s. 78.

95 CCD, II, s. 34f; VI, s. 68–73; jf. Jespersen 2010, s. 39ff, 46f; Bay 2001, s. 292.

fremhævet betydningen af, at den adelige i sin adfærd formåede at følge sine standsfællers eksempel.⁹⁶

Også i Odenses byrum havde den enkelte adelige i forbindelse med bryllupper og begravelser mulighed for at lade en standsbevidsthed komme til udtryk ved netop at leve op til det, der i samtidige iagttageres øjne hørte standen til. Henlægningen af såvel vielsen som de øvrige til brylluppet hørende skikke og festligheder til Odense peger i det hele taget på, at det var en større offentlighed, det gjaldt om at kundgøre ægteskabet for, end den, der måske havde fundet vej til en vielse i sognekirken på landet. Man indbød gæster fra hele landet til den by, man i øvrigt var vant til at søge til, når den fynske adel trådte sammen som stand, og hvor der var passende rammer for begivenhederne. Ved at følge sine standsfællers eksempel og henlægge begivenhederne til en by som Odense, kunne man netop også demonstrere sit adelige tilhørsforhold ved at lade bryllup eller begravelse udspille sig under former, der ikke var forundt selv de mest velstående af byens borgere.

Afslutning

De mange bryllupper og begravelser udgør et vigtigt aspekt af forståelsen af Odenses betydning som centralt orienteringspunkt på Fyn i 1500- og 1600-tallet. Her havde også landsdelens adelige mulighed for at agere i et offentligt rum, der havde mere end blot lokal bevågenhed, og som man var vant til at søge til pga. byens status som landsdelscenter og centralt orienteringspunkt i administrativ, økonomisk, juridisk og politisk sammenhæng. For ganske mange indbefattede brylluppet eller den standsmæssige afsked med denne verden i perioden ca. 1560-1670 også en fejring eller en højtidelighed i øens „hovedstad“. Som hyppigt tilbagevendende begivenheder tjener de således til at understrege, at byens offentlige rum ikke kun var et anliggende for dens egne indbyggere, men også for udefrakommende aktører.

I den forbindelse spillede bygninger som byens rådhus og kirker en væsentlig rolle og tillagdes herved også en betydning, der var mere end blot lokal. Men også udendørs rum som byens centrale gader og torve, hvor en del adelige i forvejen havde erhvervet egne boliger, blev inddraget i begivenhederne. Selv byens afgrænsning overfor det omgivende land kunne spille en rolle, når beredne følger f.eks. mødtes umiddelbart udenfor byen for herfra at gøre et samlet indtog.

For den fynske adel var det at henlægge bryllupper og begravelser til Odense og at lade dem udspille sig i og omkring byens centrale rum og orienteringspunkter imidlertid også en mulighed for at vise, at man forstod og var i stand til at leve op til de krav og forventninger, der fulgte med standstilhørsforholdet, gennem en

96 Englund 1989, s. 72ff; Bay 2001, s. 307.

tilstedeværelse i byrummet, der af samtidige iagttagere kunne opfattes som specifikt adelig. Men ved at henlægge begivenhederne til netop byens rum kunne man også demonstrere sit adelige tilhørsforhold over for en større offentlighed ved at lade dem udspille sig under former, der netop ikke var selv de mest velstående af byens egne borgere forundt.

Det er naturligvis ikke kun i den her behandlede periode, at byens offentlige rum har tiltrukket sig opmærksomhed fra fynske adelige eller andre udefrakommende. Gravsten over fynske adelige fra senmiddelalderen og reformationstiden findes f.eks. i rigt mål bevaret i Skt. Hans kirke, og efter at enevældens indførelse for en længere periode synes at have svækket båndene mellem Odense og den fynske adel, fulgte mod slutningen af 1700-tallet standens „tilbagevenden“ til Odense, hvor der i vintermånederne udfoldedes et rigt selskabsliv omkring adelens klub og teatret. Et selskabsliv, som bl.a. skildres i Hans Hansens „Portrætmalerens dagbog“, hvor det hedder, at man på de bedste pladser i teatret kunne sidde blandt lutter kammerjunkere og baroner, ligesom der i det hele taget var så mange adelige i byen, at man kunne „føde Svin med dem“.⁹⁷

Den fynske adel udgør således en gruppe, hvis betydning det er let af få øje på i Odenses historie. Men i forsøget på at forstå forholdet mellem byer som Odense og deres opland over tid, kan der være god grund til også at overveje, hvordan andre udefrakommende aktører har forholdt sig til og været med til at præge byens offentlige rum. At Odense havde mere end lokal bevågenhed ses også i den rolle, som byen endnu i 1500-tallet kunne spille i forbindelse med f.eks. kongelige begravelser eller særlige begivenheder som lenshyldningen i 1580, der ligefrem førte til anlæggelsen af et nyt torv. I det her behandlede tidsrum kunne der for Odenses vedkommende også være grund til at inddrage dem, der kom til byen i handelsøjemed, eller gejstlige, for hvem byen som sæde for stiftsadministrationen og som uddannelses- og lærdomscenter med katedralskole og gymnasium i flere henseender udgjorde et orienteringspunkt. Den adelige orientering mod Odense er således blot ét eksempel på den interesse, som byens rum påkaldte sig udefra. Den udgør ikke desto mindre et ikke uvæsentligt aspekt i forståelsen af, hvad der – for at låne en betegnelse fra samtidens beskrivelser af byen – gjorde den ellers i flere henseender fra oplandet afgrænsede by til „Fyns hovedstad“.

Artiklen indgår som en del af forskningsprojektet „Forestillede geografier, sociale identiteter og transformationer af byens rum, Odense 1536-1915“ ved Odense Bys Museer. Projektet er støttet af Kulturministeriets Forskningsråd.

97 Clausen & Rist 1966, s. 141f, 151; jf. Engelstoft 1880, s. 426-433.

Litteratur

- Agertoft, Rasmus 2014: „Lad våbenerne tale. Vindinge kirkes våbenskjolde som symbolsk kommunikation“. Nyborg – før & nu, 2014, s. 102-125.
- Bay, Ole 2001: „Den danske adel og kirken efter reformationen (1536-1660)“. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag, s. 286-313.
- Berntsen, Arent 1656: *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, København 1656.
- Bricka, C.F. 1884a: „Eske Brocks Dagbog for Aaret 1617“. Danske Magazin, 4. rk., V, 1884, s. 289-313.
- Bricka, C.F. 1884b: „Udgifterne ved to fremmede Adelsmænds Begravelse i Kjøbenhavn 1591 og 1592“. Danske Magazin, 4. rk., V, 1884, s. 358-361.
- Bricka, C.F. & S.M. Gjellerup 1874-1913: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. Samtidige Levnetsbeskrivelser, uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener*, I-II. Rudolph Klein.
- Bøggild Johannsen, Birgitte 1988: „Om kongelige begravelseskikke på Christian IV's tid“, i Birgitte Bøggild Johansen m. fl.: *Fru Kirstens Børn*. Nationalmuseet, s. 35-64.
- CCD = *Corpus constitutionum danicæ. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660*, Udgivne ved V.A. Secher, Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, bd. I-VI, 1887-1918.
- Clausen, Julius & P.Fr. Rist 1966: *Memoirer og Breve, VI, Portrætmalerens Dagbog 1793-1797*. August Bangs Forlag.
- von Corswant-Naumburg, Inga 1999: *Huvudbaner och anvapen under stormaktstiden*. Ödins Förlag.
- DAA = *Danmarks Adels Aarbog*, 1884-.
- DK = *Danmarks kirker*, Udg. Nationalmuseet, København 1933-.
- Degn, Ole 1987: „Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700“. Historie, ny rk., XVII, 1987, s. 527-546.
- Engelstoft, C.T. 1880: *Odense Byes Historie*. Fyens Stifts litterære Selskab.
- Englund, Peter 1989: *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Atlantis.
- Fasmer Blomberg, Aage & Otto Andrup 1935: „Fester hos Adelen“, i Julius Clausen og Torben Krogh (red.): *Danmark i Fest og Glæde*. Bd. I, Tiden indtil 1648. Chr. Erichsens Forlag, s. 117-192.
- Fasmer Blomberg, Aage 1942: „Træk af den fynske Adels Historie. Foredrag holdt ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Odense den 20. Juni 1941“. Fynske Årbøger, 1942, s. 65-93.

- Fussing, Hans H. 1933: „„Fyens Antiquiteter“ 1606“. Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, XXI, 1933, s. 387-398.
- Fussing, Hans H. 1945: „Adel og Menighed. Kirkebøgernes vidnesbyrd om den danske adel omkring midten av 1600-tallet“. Hans H. Fussing (red.): *Til Knud Fabricius 13. August 1945*. Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck, s. 160-177.
- Gigas, Emil 1883: *Grev Bernardino de Rebolledo, spansk gesandt i Kjøbenhavn 1648-1659*. I. H. Schuboths Boghandel.
- Grundtvig, Johan 1873: „Ejler Brockenhuses historiske Kalenderantegnelser for 16de Aarhundrede“. Samlinger til Fyens Historie og Topographie, VI, 1873, s. 291-464.
- Hallenberg, Mats & Magnus Linnarsson (red.) 2014: *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300-1850*. Nordic Academic Press.
- Hjorth-Nielsen, H. 1925-1931: „Uddrag af biskop Jens Bircherods dagbøger 1658-1708“. Personalhistorisk Tidsskrift, XLVI, 1925, s. 301-332; XLVIII, 1927, s. 39-71 og 219-248; XLIX, 1928, s. 116-144 og 246-276; L, 1929, s. 140-174; LI, 1930, s. 81-115; LII, 1931, s. 142-172.
- de Hofman, Hans 1760: *Samlinger af Publique og Private Stiftelser Foundationer og Gavebreve som forefindes udi Danmark og Norge ...*, V, København 1760.
- “Hr. Mogens Bildes Testament. 1537“. Danske Magazin, 1. rk., VI, s. 49-54.
- Huitfeldt, Arild 1600-1603: *Chronologiae, continuatz oc Forfølge paa vore Danske Historier / siden Saxo døde*, I-III, København 1600-1603.
- Jespersen, Knud J.V. 2001: „Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800“. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag, s. 604-633.
- Jespersen, Leon 2010: „At være, at ville og at have – træk af luksuslovgivningen i Danmark i 15- og 1600-tallet“. Temp, nr. 1, 2010, s. 31-58.
- Jessen, Niels Henrik 1983: „Borgerkvarterer i Odense i slutningen af 1500-tallet“. Fynske Årbøger, 1983, s. 7-26.
- Johansen Jens Chr. V. 1999: „1658 – et år af biskop Jens Bircherods dagbøger“. Fund og Forskning, bd. 38, 1999, s. 65-117.
- Jørgensen, Ove 1981: *Otonium*. Odense Universitetsforlag.
- KBB = *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag*, udgivne ved C. F. Bricka o.a., I-XXXIX, 1885-2005.
- Koch, L. 1901-1903: „Gudstjenesten i den danske Kirke efter Reformationen“. Kirkehistoriske Samlinger, 5. rk., I, 1901-1903, s. 1-54, 161-207, 337-406 og 647-697. Her citeret efter særtryk, tilgængeligt via Statsbiblioteket, s. 1-223.
- Kümin, Beat & Cornelia Usborne 2013: „At Home in the Workplace: A Historical Introduction to the „Spatial Turn“. History and Theory, 52, 2013, s. 305-318.
- Ladewig Petersen, Erling, Knud J.V. Jespersen, Leon Jespersen 1984: *De fede år. Odense 1559-1660. Odense Bys Historie*, II. Odense Kommune.

- Ladewig Petersen, E. 1985: „Adelen udi Fyn, dens privilegier“. Historie/Jyske Samlinger, Ny række, bd. 16, 2, 1985, s. 234-245.
- Larsen, Svend 1954: „Adel i Odense i det 17de århundrede“. Fynske Minder, 1954, s. 22-49.
- Larsen, Chr. (Udg.) 2005: *Eske Brock medt egen handt. Eske Broks dagbøger 1604-1622*. Landbohistorisk Selskab.
- Lauridsen, P. 1874: *Odense og nærmeste Omegn i Billeder og med historisk beskrivende Text*, Odense 1874.
- Lyngby, Thomas 2015: *Måder at bo på. Indretning, liv, stemninger og bevidsthedsformer i danske overklasseboliger i byen 1570-1870*. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.
- Lünig, Johann Christian 1720: *Theatrum ceremoniale historico-politicum, Oder Historisch- und politischer Schau-Platz aller Ceremonien...*, II, Leipzig 1720.
- Madsen 1995 = *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, ved Jens Rasmussen og Anne Riising. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift.
- Matthiesen, Hugo 1946: *Snapstinget*. Gyldendal.
- Meidell, Fr. 1884-1886: „Om Lægmands Talen over Graven“. Kirkehistoriske Samlinger, 3. rk., V, 1884-1886, s. 801-805.
- Mikkelsen, Hans 1641: *En christelig Lijgprædicken, der Claus Daa til Raffnstrup sampt hans Frue Ingeborg Parszbierg til Bunderup, deres Lijg bleffue til deris Nedsættelse bestædit i St. Knuds Kircke i Otthense 21. Aprilis 1641*, Salomon Sartorius, København.
- Mikkelsen 1991 = *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, ved Anne Riising og Mogens Seidelin. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift.
- Molbech, C. 1846: *Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708*. Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.
- Mollerup, W. 1917: *Vildskud. Skizzer og Billeder fra Bylivet i Danmark i 18. Aarhundrede*. Nyt Nordisk Forlag.
- Münster, Sebastian 1544: *Cosmographia universalis*. Basel.
- Maar, Vilhelm (udg.) 1910: *Holger Jacobæus' Rejsebog (1671-1692)*. Gyldendal.
- Nyborg, Ebbe & Birgitte Bøggild Johansen 2005: „Herregård og kirke“, i John Erichsen & Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, Bd. 3: Drift og landskab. Nationalmuseet, s. 241-289.
- Nørregaard Frandsen, Johannes og Jens Toftgaard (red.) 2013: *Odense i forvandling*. Odense Bys Museer.
- Ochsner, Bjørn 1947: „Om illustrerede trykte ligprædikener over danske“. Bogvennen, ny rk., III, 1947, s. 87-133.

- Olden-Jørgensen, Sebastian 1996: „Statsceremoniel, hofkultur og politisk magt i overgangen fra adelsvælde til enevælde – 1536-1746. Fortid & Nutid, marts 1996, s. 3-20.
- Petersen, K.N.H. 1869-1870: „Omkostningerne ved Niels Rosenkrandses Begravelse 1676“. Danske Samlinger, V, 1869-1870, s. 353-359.
- Pontoppidan, Erik 1739-1741: *Marmora Danica selectiora sive inscriptionum, qvotqvot fatorum injuriis per Daniam supersunt*, Bd. I-II, København 1739-1741.
- Porsmose, Erland 2006: „Adelsvoldens sidste dage“, i Lars Bisgaard, Michael Bregnsbo, Finn Stendal Pedersen og Aage Trommer (red.): *Krig fra først til sidst. Festskrift til Knud J.V. Jespersen*. Syddansk Universitetsforlag, s. 75-97.
- Porsmose, Erland 2015: *Kongen kommer. Nyborg – Danmarks riges hjerte I*. Østfyns Museer.
- Resen, Peder Hansen 1984: *Atlas Danicus IV, Fyn*, udg. af Jacob Isager. Odense Universitetsforlag.
- Ringgaard Lauridsen, Henning & Lars Munkøe (red.) 1988: *Viborgs historie 1. Oldtid-1726*. Viborg kommune.
- Runefelt, Leif & Oskar Sjöström 2014: *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550-1830*. Nordic Academic Press.
- Runefelt, Leif 2014: „Färgbruk i det offentliga. Fallet „brokig“ 1600-1830“, i Leif Runefelt & Oskar Sjöström: *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550-1830*. Nordic Academic Press, s. 189-209.
- Rørdam, H.F. 1878: „Præsten Christiern Bruns Optegnelser især fra Aarene 1572 til 1591“. Samlinger til Fyens Historie og Topographie, VII, Odense 1878, s. 233-307.
- Rørdam, H.F. 1884-1886: „Jordefærdsskikke i Fortiden“. Kirkehistoriske Samlinger, 3. rk., V, 1884-1886, s. 627-640.
- Rørdam, H.F. 1891-1893 og 1905-1907: „Biskop Laurids Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663“. Kirkehistoriske Samlinger, 4. rk., II, 1891-1893, s. 641-686, og 5. rk., III, 1905-1907, s. 703-740.
- Samuelson, Jan 2004: „Om adelns symboliska representation i kyrkorna“. Christina Kjellson, Sven Olofsson & Per Sjölin (red.): *Blickar bakåt. Elva uppsatser om et förgånget nu*. Institutionen för humaniora, Mitthögskolan, s. 85-103.
- Schjerning, Camilla 2014: „Kampen om byens rum: om centrale rum og sociale identiteter i 1700-tallets Odense“. Fynske Minder, 2014, s. 70-81.
- „Sivert Grubbes Dagbog (Slutning)“. Danske Magazin, 4. rk., IV, 1878, s. 4-83.
- Suhm 1780 = „Udtoa af Claus Christophersen Lyschanders Fortale til sin store utrykte danske Krønike“, i Suhm, P.F.: *Samlinger til den Danske Historie*, 1. bd., 2. hft., København 1780.

- Thorsen, P.G. 1878: „Til Fru Sitzell Bryskes Amindelse (†1573)“. Danske Magazin, 4. rk., IV, 1878, s. 287-306.
- Troels-Lund, Troels Frederik 1968-1969: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*, 6. udg, ved Erik Kjersgaard, I-VII. Gyldendal.
- Twaites, Reuben Gold (udg.) 1905: *New voyages to North-America, by the baron de Lahontan. Reprinted from the English edition 1703*, I-II. A. C. McClurg & Co.
- Vedel Simonsen, L.S. 1843-1844: *Bidrag til Odense Byes ældre Historie*, II-III, 1843-1844.
- Vedel Simonsen, L.S. 1845: *Bidrag til Lehnsmændene paa Hagenskov, Rigsraad og Ridder Hr. Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse, med Brudstykker af hans egenhændige Dagbøger fra 1625 til 1656*, Odense 1845.
- Wad, G.L. 1883: „Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger for Aarene 1688-1691“. Personalhistorisk Tidsskrift, IV, 1883, s. 3-9.
- Wad, G.L. (udg.) 1893: *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjõe*, II. Thanning & Appel.
- Wad, G.L. 1916: „To odensiske monumenter“, i *Fra Fyens Fortid*, Bd. 1. J.L. Lybeckers Forlag, s. 38-126.
- Wad, G.L. 1924: „Fra den Seebladske Familiekrede“, i *Fra Fyens Fortid*, Bd. 4. H. Hagerups Forlag, s. 320-366.
- Weeke, C. 1876-1877: „Claus Bille's Kalenderoptegnelser“. Danske Samlinger, 2. rk., V, 1876-1877, s. 56-67.
- Wolf, J.L. 1654: *Encomion Regni Daniæ: Det er: Danmarckes Riges Loff oc dets høyloflige Konge Riges tilhørigte Provinciis, Øers, kongelige Slotters oc Festningers, Herre-Sæders oc andre præctige Bygningers Beskriffvelse*, København 1654.
- Zalewski, Barbara, Line Bregnhøi, Søren Lundqvist & Jakob Tue Christensen (red.) 2013: *Odense Adelige Jomfrukloster. Odense secular Convent for Noblewomen*. Realdania Byg.
- Zeiller, Martin 1658: *Neue Beschreibung der Königreiche Dennemarck und Norwegen*, 1658.

Utrykte kilder

- KB (Det kgl. bibliotek), „Skrivekalender for 1625 med nogle Optegnelser af Kansler Christen Thomæsen Sehesteds Frue Mette Rosenkrantz. død 1644“, NKS 193 oktav.
- RO (Rigsarkivet, Odense), „Excerpter af Biskop Dr. Jens Bircherods Dagbøger“, 1658-1708.
- RO (Rigsarkivet, Odense), Personalialia, Arkivet efter C. Brandt, „Uddrag af de ældste kirkebøger i Odense i kopi“, 1640-1705.

English Summary

„...with noble procession...“

Noble weddings and funerals in Odense c. 1560-1670

The article shows how the significance of a city like Odense as a focal point for a larger region during the 16th and 17th centuries was also mirrored in the presence of groups and individuals from outside the city in its public space(s), and highlights the role that these same groups and individuals could play in shaping and defining public space. Odense was sometimes referred to as the “capital” of Funen, and in many ways the city really was a focal point for the whole island. Its importance can also be seen in the great number of noble funerals and weddings that took place in the city. Noble funerals and weddings show how specific places and focal points within the city, such as its churches and its town hall, could be of significance to groups from outside the city as well. But weddings and funerals also provided nobles with the opportunity to demonstrate their ability to live up to the example set by other nobles, and to demonstrate an understanding of what was expected of the festivities or ceremonies on such occasions. In this way, nobles could use the public space of cities like Odense to display their affiliation to a group separate from the city’s own population, and descriptions of noble weddings and funerals in Odense during the period c. 1560-1670 show that contemporary observers were able to identify specific noble features in the way that these groups and individuals from outside the city were present in its public space.